

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

POSTAVY ŽEN V ARBESOVÝCH ROMANETECH

Markéta Zajícová

**Bakalářská práce
2008**

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Markéta ZAJÍCOVÁ**

Studijní program: **B7105 Historické vědy**

Studijní obor: **Historicko-literární studia**

Název tématu: **POSTAVY ŽEN V ARBESOVÝCH ROMANETECH
(CHARACTERS OF WOMEN IN ARBES'S
ROMANETS)**

Zásady pro vypracování:

- 1) Romaneto v dobovém kontextu
- 2) Ženské a mužské postavy v Arbesových romanetech
- 3) Ženské postavy očima mužských postav
- 4) Funkce ženských postav v jednotlivých dílech
- 5) Shrnutí

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- ARBES, Jakub: **Poslední dnové lidstva**, Vyšehrad, Praha 1985
ARBES, Jakub: **Svatý Xaverius, Newtonův mozek**, Albatros, Praha 1973
ARBES, Jakub: **Akrobati, Zázračná madona**, Státní nakladatelství krásné lit., hudby a umění, Praha 1960
ARBES, Jakub: **Ďábel na skřipci**, B. Kočí, Praha 1926
ARBES, Jakub: **Osudy žen**, Československý spisovatel, Praha 1988
BRTNÍKOVÁ, Marta: **Žena a její svět**, Horizont, Praha 1985
LENDEROVÁ, Milena: **K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století**, Mladá fronta, Praha 1999
LENDEROVÁ, Milena a kol.: **Eva nejen v ráji: Žena v Čechách od středověku do 19.století**, Karolinum, Praha 2002
MORAVEC, Josef: **Jakub Arbes**, Svobodné slovo, Praha 1966
Žena-Jazyk-Literatura: Sborník z mezinárodní konference, Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem 1996
NEUDORFLOVÁ, Marie L.: **České ženy v 19.století: Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci**, Janua, Praha 1999
JANÁČKOVÁ, Jaroslava: **Stoletou alejí**, Československý spisovatel, Praha 1985
ŠALDA, F.X.: **Šaldův zápisník VII**, Melantrich, Praha 1935

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Jana Bartůňková, CSc.

Katedra historických věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2007

Termín odevzdání bakalářské práce:

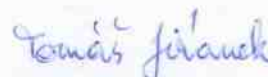
31. března 2008

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala všem, kteří mě podporovali a jakkoli se podíleli na tom, aby tato práce mohla vzniknout. Především Doc. PhDr. Janě Bartůňkové, CSc., za užitečné rady a za obětavou spolupráci při výběru vhodného tématu a literatury. Dále Bc. Dagmar Hábové za nenahraditelnou pomoc při formálních úpravách textu a administrativních záležitostech, Janě Nekvapilové za pomoc při jazykových a stylistických závěrečných úpravách a Tomáši Hrubému za korektury cizojazyčných částí práce.

Zvláštní dík patří také mé rodině za jejich trpělivost, čas a poskytnuté zázemí.

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá rozborem postav ve vybraných romanetech Jakuba Arbesa. Důraz je kladen především na postavy ženské s přihlédnutím k postavení žen v reálném světě 19. století. Popisováno je pět vybraných romanet a také pět hrdinek, které reprezentují ženské typy objevující se i v dalších dílech. Rovněž je zde zmínka o romanetu obecně a o jeho souvislostech s autorovým životem. Poslední kapitola je věnována mužským postavám, především v souvislosti s jednotlivými popisovanými díly.

Klíčová slova: Jakub Arbes, romaneto, ženy, 19. století

SUMMARY

This work focuses on a complex view of women heroes in Arbes's romanetos with reflection to a women position in the real world of the 19th century. Emphasis is laid not only on women themselves but on the atmosphere and the setting they live in as well. Five chosen romanetos are described as well as five women characters, that can represent all the others we won't discuss. Next we go into romaneto in general and it's relation to author's life. The last chapter is dedicated to men characters, mainly with relation to the aforementioned Arbes's work.

Key Words: Jakub Arbes, romaneto, women, 19. century

OBSAH

1 Úvod	1
2 Vznik a vývoj romaneta	3
2.1 Romaneto jako próza s tajemstvím	3
2.2 Romaneto v kontextu Arbesova života	4
2.3 Podněty pro vznik romaneta	7
2.4 Prostředí a vypravěč	8
3 Svět žen v Arbesově době	10
3.1 Ženy cudné a pokorné	10
3.2 Pokorná manželka a milenka – co muži vyžadovali od své partnerky	12
3.3 Porod a mateřství	14
3.4 Žena jako kriminální živel	16
3.5 Vzdělání – klíč k osamostatnění	18
4 Ženy v romanetech a mužský pohled na ně	22
4.1 Regina alias sivoooký démon	22
4.2 Ukřižovaný přízrak	25
4.3 Záhada Murillovy madony	30
4.4 Tajemná akrobatka	33
4.5 V zajetí církevních vizí	37
5 Mužské postavy	46
5.1 Vypravěč a „přítel nejméně“	46
5.2 Mužské postavy vedlejší	48
6 Závěr	50
7 Použité prameny a literatura	52
8 Resumé	53

1 ÚVOD

Krásná, cudná, pokorná a zajímavá, ale přesto vášnivá a nezávislá. Takto by se daly ve zkratce shrnout vlastnosti, kterými oplývají hrdinky Arbesova specifického žánru – romaneta. Muži pro ně udělají v podstatě cokoli jen proto, že prostě „jsou“. Jakmile se muži s těmito ženami seznámí, nedokáží myslet na nic jiného a jsou jimi zcela pohlceni. Zajímalo mě tedy, jak se tyto postavy v díle projevují a jak je možné, že je jimi tolik mužů okouzleno mnohdy až za hrob. Jak už vyplývá ze samotného názvu, bude se má práce zabývat pohledem na ženský svět v Arbesových romanetech, ale nejen na něj. Pokusila jsem se rovněž popsat i mužské postavy, neboť od nich se často odvíjí i chování žen a naopak. Jsou to vlastně mužské postavy, které jsou strůjci děje, ale bez těchto „múz“ jejich životů by často žádný příběh vzniknout nemohl.

Abych se mohla začít věnovat ženám a dívkám v jednotlivých příbězích, pokusila jsem se definovat, co to vlastně je romaneto, jeho genezi a strukturu. Je to totiž žánr natolik specifický, že bez pochopení jeho kompozice a cílů bychom nemohli pochopit některé Arbesovy pohnutky, proč nechal postavy v určitých chvílích jednat daným způsobem atd. Dále jsem do práce začlenila také samostatnou kapitolu o chování a myšlení žen devatenáctého století a o požadavcích společnosti na ženskou morálku a způsob života. Zatímco v dnešní době si v podstatě každý může dělat, co ho napadne, aniž by se nad tím někdo příliš pozastavoval, v tehdejší době to ženy tak jednoduché rozhodně neměly a musely se přizpůsobovat společenským konvencím. Zaměřila jsem se nejen chování společnosti vůči „něžnému pohlaví“, ale také na požadavky mužů na dobrou manželku a na otázky související se vzděláním a mateřstvím. Domnívám se totiž, že pokud nebudeme znát „zákulisi“ 19. století, nemůžeme nikdy plně pochopit Arbesovo pojetí žen.

Dále už se věnuji jednotlivým hrdinkám. Samozřejmě, že ne ve všech romanetech vystupují ženské postavy, anebo alespoň ne jako jedny z hlavních. Protože však Arbes napsal romanet poměrně hodně a nebylo by v možnostech rozsahu této práce zabývat se detailně všemi ženskými hrdinkami, pokusila jsem se vybrat ta romaneta, ve kterých ženy plní skutečně důležitou úlohu a velmi výrazně se podílí na struktuře děje i na chování mužů. Dalo by se namítnout, že v posledním díle, o kterém se zmíním, toto není úplně pravda, neboť přítomná žena zde plní spíše ilustrační funkci. V tomto romanetu bych se ale chtěla zabývat nejen přítomnou ženskou postavou, ale také bych ráda vyzdvihla autorovu duševní vyspělost a myšlenkovou odlišnost díla od ostatních romanet a jejich hrdinek i hrdinů. Myslím, že tyto vybrané hrdinky vhodně zastupují i ostatní ženy, o kterých v mé práci nebude řeč. Arbesovy

ženské postavy jsou si totiž veskrze velmi podobné. Regína, Rút, Ismena, Eldora a dokonce i bezejmenná žena z posledního díla jsou těmi typickými ideálními skvosty ženství, které bezvadně reprezentují Arbesovo pojetí ženskosti. Vycházela jsem ze sekundární literatury nejen o Jakubu Arbesovi, ale také o romanetu obecně a samozřejmě z literatury věnující se ženské tematice. Při popisování ženských hrdinek jsem vycházela především z vlastních postřehů z četby primární literatury. U každého zmiňovaného romaneta jsem se věnovala i samotnému ději, neboť Arbesova díla jsou natolik kompozičně náročná, že bez dějových souvislostí by nemělo cenu popisovat jednotlivé postavy.

V poslední kapitole mé práce jsem se zabývala mužskými postavami. I ty jsou si ve všech dílech velmi podobné. Obvykle jde o dvě hlavní mužské postavy a nějaké vedlejší, které se proměňují v závislosti na tematice romaneta. V této kapitole jsem se snažila charakterizovat chování, vlastnosti i povahu těchto mužů, samozřejmě se zaměřením na postavy vypravěče a přítele, které se téměř v každém romanetu opakují. Pro lepší pochopení Arbesových postav jsem prokládala text příklady a úryvky z jednotlivých děl, které mohou dle mého názoru pomoci pochopit jednání postav ženských i mužských. Cílem mé práce tedy je pokusit se podat obraz o chování, životě i morálce Arbesových hrdinů, především žen, s přihlédnutím k tehdejšímu skutečnému životu a chování lidí v 19. století.

2 VZNIK A VÝVOJ ROMANETA

2.1 ROMANETO JAKO PRÓZA S TAJEMSTVÍM

Dříve než se začnu zabývat samotnými postavami v romanetech, měla bych odpovědět na otázku, co to vlastně romaneto je, protože to s velmi úzce souvisí také s typem jeho postav. Definic, které se romanetem zabývají bychom našli v různých publikacích bezpočet, avšak jinými slovy vyjadřují totéž – romaneto je nepříliš rozsáhlé (většinou zhruba stostránkové dílo), obsahující tajemnou, zdánlivě nerozluštitelnou zápletku, která je ale na samotném konci díla vysvětlena v duchu moderních vědeckých poznatků (Arbes se zabýval přírodními vědami a tyto znalosti v romanetech hojně využívá). V romanetech ostatně dominuje důraz na rozum a vědecké poznání. „Toto „vědecké poznání“ má ovšem často blízko k vědecké utopii, která v posledních několika desetiletích 19. století silně pronikala do evropské literatury.“¹ Žádné tajemství se tedy zdánlivě nekoná. I přes racionální vysvětlení však Arbes uspokojí záhady chtivého čtenáře. Vždy zde zůstává neodkrytý kousek tajemství, něco, co přece jen není dořešeno a dráždí to čtenářovu představivost. Nedílnou součástí romanet je také epilóg, ve kterém se vypravěč autobiograficky vyznává ze svých pocitů a který aktivizuje vlastní hledisko čtenáře. Epilog také někdy slouží jako prostředek jakéhosi zamlžení již vysvětlené záhady, která má ve čtenáři vzbudit pocit, že přece jen ne všechno se dá rozumově objasnit.

Pro Arbese mělo romaneto jeden velký osobní význam – mohl jeho prostřednictvím bojovat proti nespravedlnostem ve společnosti, proti bídě a útlaku sociálně slabších tříd. Arbes tedy proti režimu i společnosti bojoval vlastní uměleckou zbraní. Romaneta vznikala jako drobné ironické prózy v 60. letech 19. století. Poté, co mu byla znemožněna žurnalistická dráha vyhozením z Národních listů, znamenala pro něj romaneta velmi účinný způsob, jak upozornit na bídu skutečného života. Kritizuje také soudobou vědu, filozofii a kulturní snahy. Intenzivně bojuje za umělce, kteří jsou společností nějakým způsobem utlačováni (Mánes, Aleš, Smetana...). Někteří kritikové ale Arbese vyčítali, že ačkoli zdatně kritizoval společnost i její morálku, nikdy vlastně nenavrhl žádné řešení, které by mohlo situaci zlepšit.

Arbes velmi často využívá motivu „talentovaného jedince, ubíjeného nespravedlivými sociálními podmínkami (ukazuje, jak se za poslední půlstoletí změnilo postavení různých společenských vrstev).“² Podle něj se totiž umělecké nadání rodí uprostřed bídy, tudíž jeho vypravěči, hrdinové i hrdinky obvykle pocházejí z chudých poměrů (často se objevuje kontrast bídy a bohatství), jsou to výstřední podivíni, ztroskotané talenty či blouzniví idealisté.

¹ HRABÁK, J., JEŘÁBEK, D. *Průvodce po dějinách české literatury*. 3. vydání. Praha, 1984. Str. 254.

² *Dějiny české literatury: literatura druhé poloviny devatenáctého století. Díl 3*. Praha, 1961. Str. 348.

Jeho postavy bývají zkrátka obestřeny tajemstvím, které Arbes četnými odbočkami v ději a retrospektivami nakonec odhaluje. Nepřijímá žádné meze, zajímá ho život a aktuálnost. Zajímají ho osudy člověka, který o něco usiluje a jak se zachová, pokud se mu to podaří či ne.

Romaneta, stejně jako společenské poměry a Arbesův život, se postupně vyvíjela a proměňovala se jejich tematika. První „vlaštovky“ nového žánru představují dvě Arbesovy rané prózy *Ďábel na skřipci* (1866) a *Elegie o černých očích* (1867). V těchto dílech se ještě objevují žertovné prvky, prozrazující návaznost na oblíbený český žánr humoresky, v pozdější tvorbě už se tento rys příliš neobjevuje. Zatímco jeho první romaneta měla spíše filozofický nádech, postupně Arbes „přechází k problémům determinace lidské psychiky a osudu společenským prostředím“³ (např. *Šílený Job*, *Lotr Gólo*, *Advokát chud'asů*). V romanetech ze 70. let, která představují jeho nejproduktivnější období, se objevují reakce a vzpomínky na krize a dobové události. V této době vznikají jeho nejznámější výtvoři jako je *Svatý Xaverius*, *Zázračná madona*, *Ukřižovaná*, *Sivooký démon*, *Kandidáti existence*, *Akrobati*, *Newtonův mozek* či *Etiopská lilie*. Jelikož se Arbes zabýval sociální bídou a útiskem, nehodil se ke společnosti, která prahla po průmyslové výrobě a zničení konkurence. V 80. letech se do popředí dostává selská otázka. Prozaikové i básníci se vrací ke starým českým námětům a obnovují se témata selských povstání a perzekucí, což platí i pro romaneta. Arbes sice nezpracovává minulost, ale přemýšlí o současných poměrech, o možnostech, jak vyřešit vztah mezi majitelem statku a jeho poddanými (např. romaneto *Anna a Marie*). Objevuje se také kritika klášterního života, což zase zapadá do námětového okruhu *Šotka*, Arbesova satirického časopisu.

2.2 ROMANETO V KONTEXTU ARBESOVA ŽIVOTA

Arbesův život se velmi úzce proplétá i s jeho tvorbou, tudíž je pro pochopení jeho postupů a charakteristik postav velmi důležité, jak on sám přistupoval k životu. Je tedy potřeba uvést několik důležitých mezníků a událostí v jeho životě, které mají pro tvorbu romanet i jejich postav nemalý význam.

Jakub Arbes se narodil 12.6. 1840 v rodině smíchovského ševce. Jeho nadání přimělo rodiče umožnit mu studium na reálce, kde se jeho učitelem na krátkou dobu stal Jan Neruda, který později jako Arbesův blízký přítel dal název jeho vznikajícímu žánru. Šlo o časopisecké vydání *Svatého Xaveria* v Lumíru (1872). Původní názvy jako „filosofická historka“ a

³ *Dějiny české literatury: literatura druhé poloviny devatenáctého století. Díl 3.* Praha, 1961. Str. 348.

„románek“ byly nakonec shledány pro tento žánr nevhodnými. „Arbesův příspěvek nebyl ani náboženské povahy, svým tvarem neodpovídal dosavadním formám české prózy, povídky, obrazu života, novele, epizodě z románu nebo filosofické historce. V diskusi byla odmítnuta ta druhová označení, která nevyhovovala, a tím již nový druh prózy byl charakterizován.“⁴ O úspěchu Svatého Xaveria svědčí i fakt, že mnoho okouzlených čtenářů, kteří si říkali xaveristé, podnikalo výlety i z poměrně vzdálených míst do svatomikulášského chrámu a na ostatní dějiště příběhu.

V podstatě celý život prožil Arbes na Smíchově a „přeměna této obce v dělnickou čtvrť a v pražskou periferii ovlivnila jeho politické postoje i literární orientaci“⁵ Zajímal se o místopis, což se také promítá do jeho tvorby (v romanetech se objevují vedle sebe vždy dvě kontrastní místa, ať už se jedná o Prahu v kontrastu s periferií, venkovem, či cizinou, nebo jiným místem – hřbitov, vězení, osamělé obydlí, chrám...). Podnikal časté výlety; nejvíce ho zajímal rodný Smíchov, Malá Strana (zde nejčastěji pobýval na hřbitově), Nový Svět a mnohá další pražská místa. Na tyto procházky se vydával především v noci. Arbes byl ovlivněn dvěma svými oblíbenými básníky Janem Nerudou a K. H. Máchou. Podobně jako oni i Arbes se stal jakýmsi „básníkem noci“, ale pro něj měla noc jinou funkci. Mácha miloval noc jako souhru kontrastů a nacházel v ní příhodnou pohodu k uměleckému uvolnění. Pro Nerudu byla noc osvobozující, ale Arbes miluje jakoukoli noc a jak sám řekl v úvodu ke Kandidátům existence, ani nevěděl proč. Jeho příběhy jsou zahaleny v šerosvitu a noční nálada se vyskytuje na začátku téměř každého romaneta a pomáhá mu vytvářet fiktivní svět jeho děl.

Arbesův život byl velmi výrazně poznamenán 50. lety (hospodářská krize, absolutismus). Jako malý kluk zažil revoluční rok 1848 (o lidi, kteří se aktivně účastnili povstání, se pak Arbes intenzivně zajímal, a dokonce o nich napsal romaneto – Barikádníci). Po pádu Bachova absolutismu se rozhodl využít možnosti svobody slova a bojovat jako novinář proti sociálním nerovnostem a bezpráví ve společnosti. Za své radikální postoje byl ale roku 1873 odsouzen na třináct měsíců do vězení v České Lípě. Už před svým odsouzením napsal své první romaneto, které mu přineslo velký čtenářský ohlas. Ve vězení měl potom dostatek času, aby mohl napsat a zveřejnit několik dalších děl.

„V prvních týdnech svého nuceného pobytu dokončoval a posílal do tisku Sivoookého démona, od poloviny svého vězení začal promýšlet a psát Zázračnou madonu.“⁶ To ovšem nebylo vše. Díky svému pobytu ve vězení měl také čas na jiné věci. Studoval, učil se italsky a

⁴ MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha, 1966. Str. 29.

⁵ LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. ISBN 80-7106-308-8. Str. 304.

⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985. Str. 137.

hodně také četl, nejráději Victora Huga a E. A. Poea. Poe byl jedním ze spisovatelů, kteří také výrazně ovlivnili Arbesova díla, ale nebylo to tak, že by ho Arbes bezhlavě napodoboval. Jeho vliv se na Arbesově tvorbě začal projevovat na přelomu 60. – 70. let. „Pokud jde o častý citovaný vliv Poea, předcházely tyto pokusy Arbesovy dvě literární události poeovské: Přítel Arbesův V. K. Šembera otiskl v Květech r. 1871 studii zařazenou do Sebraných spisů pod titulem *Edgar Allan Poe ve svazku Nesmrtelní pijáci*, která původně měla výraznější název *Poe a jeho báseň „Havran“*. Poeův vliv na tvorbu Arbesovu lze umístit do této doby; byl podnětný, ovšem hledání nové formy a její konečné utváření je věcí Arbesovou.“⁷ Neznamenalo to ani, že Arbes vytvořil žánr analogický Poeovým detektivním příběhům, ačkoli si byl vědom jejich čtenářské úspěšnosti. „...jeho romaneto se stalo do značné míry opakem rané detektivky. Syžetová konstrukce v arbesovském útvaru vyjadřuje pronikavost pátravého rozumu vůči odcizené skutečnosti, těžší z rozhodnutí postav tuto skutečnost i sama sebe v ní napravovat; vyjadřuje však i bezmoc jedince tváří v tvář daným společenským poměrům.“⁸ Časté srovnávání Poea a Arbese tedy není příliš trefné. Stejně se o tom zmiňuje i F. X. Šalda, který tvrdí, že „bývá srovnáván s E. A. Poem – ne právě šťastně. Svádívá k tomu jakási podoba Svatého Xaveria se Zlatým chrobákem Poeovým, ale to je podoba zcela vnějšková, jen vzdálená příbuznost látky, ne metody básnické, ne básnický tvořivého uchopení života.“⁹ Šalda srovnává Arbese spíše s Angličanem Wellsem, jehož Stroj času přirovnává k Arbesovu Newtonovu mozku. Arbes však Wellse předběhl o několik desetiletí. Ke svému pobytu ve vězení se později ještě vrátil ve svých dílech Akrobati a Duhový bod nad hlavou. Velmi se těšil, že se po propuštění bude konečně věnovat psaní romanet. „Sebe i svou ženu těšil představou, že napíše každý rok nejméně jedno romaneto, do konce života tedy nejmíň třicet originálních próz, které mu zajistí čestné místo v českém písemnictví i slušný finanční příjem pro obživu rodiny.“¹⁰ Skutečnost však byla zcela jiná, než si Arbes představoval. Po propuštění dostal od Julia Grégra, vůdce mladočechů, výpověď z Národních listů. Sice se chvíli věnoval psaní romanet, ale postupně se dostal do velmi těžké finanční tísně. Stal se, stejně jako některé jeho postavy, „kandidátem existence“. Žil v bídných podmínkách jako volný spisovatel a měl dost práce, aby uživil sebe a svou rodinu. „Býval zadlužen, octl se i ve vězení pro dlužníky. Útočiště hledal v solidaritě osob podobně nejistého postavení, v tzv. bohémě (spolek Mahabharáta). Jako spisovatel z povolání se již nevěnoval náročnému romanetu, jímž předtím získal proslulost. Výdělečně nejjistější se mu jevila

⁷ MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha, 1966. Str. 28.

⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985. Str. 141.

⁹ ŠALDA, F. X. *Šaldův zápisník VII*. Praha, 1934-1935. Str. 154- 155.

¹⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985. Str. 137.

literatura faktu.¹¹ Psal také sociální romány (např. Moderní upíři) a Mravokárné románky, což byly parodie na výchovné příběhy. Na konci života ho postihla oční choroba, díky níž se už nemohl věnovat psaní (pomáhala mu dcera Olga). Zemřel těsně před vypuknutím 1. světové války ve věku necelých 74 let.

Se smrtí Arbesa skončilo v podstatě i romaneto. Ačkoli se našli spisovatelé, kteří zkoušeli napodobit Arbesův žánr, romaneto se ve své dřívější slávě už neobnovilo. K částečnému oživení došlo koncem 1. světové války (Experiment K. M. Čapka-Choda, později např. Smaragdový příboj Jaroslava Havlíčka). Podle Janáčkové však „neznali novou vyprávěcí techniku a nebyli s to ji aplikovat ve všech základních prvcích jako systém. Dokonce i autorovy vlastní pokusy podstatně obměnit základní typ, aplikovat některé postupy romaneta na látky kulturně historické, byly již ve své době přijímány s rozpaky, ne-li s výhradami.“¹²

2.3 PODNĚTY PRO VZNIK ROMANETA

Abychom mohli odpovědět na otázku, jaké byly Arbesovy podněty pro psaní romanet, musíme se vrátit do dob jeho dětství, do roku 1848. V této době musel tehdy osmiletý Arbes prožívat vše, co se dělo v tomto revolučním roce. Ačkoli byl v té době ještě malý chlapec, vzpomínky na tuto dobu se mu vryly do paměti a vkládal je do svých děl (snad nejvíce je tento vliv patrný v romanetu Poslední dnové lidstva, o kterém bude řeč později). Zdůrazňoval mimo jiné ideje, spojené s revolučním rokem, za které bojoval i jako novinář.

Následujícím podnětem byl jeho zájem o přírodní vědy a techniku (studia techniky však nedokončil). „Zaměřoval se na oblasti, které svým logickým a exaktním charakterem byly zdánlivě v protikladu k umělecké fantazii. Poskytovaly mu náměty a motivy ze světa moderní civilizace.“¹³ Dalším důvodem pro vytvoření nového žánru byla potřeba literatury, která by byla vhodná pro širší okruh čtenářů a která by se zároveň nesla v duchu moderní techniky a pokroku. Je jasné, že Arbesovi nepadl z ničeho nic „do klína“ nápad vytvořit nový žánr, který bude oslavou moderního člověka a civilizačního pokroku a bude čtivý, literárně hodnotný a poučný zároveň. Tak, jako mnozí jiní, i on se inspiroval jinými spisovateli. Jak už jsem říkala, jeho velkými vzory byli K. H. Mácha, J. Neruda, ale i K. Sabina, J. Verne, Ch. Dickens a především zmiňovaný E. A. Poe.

¹¹ LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. ISBN 80-7106-308-8. Str. 305.

¹² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985, Str. 141-142.

¹³ *Dějiny české literatury: literatura druhé poloviny devatenáctého století. Díl 3*. Praha, 1961. Str. 345.

Vzhledem k tomu, že Arbes tvořil svá romaneta na přechodu mezi romantismem a realismem, obě tyto epochy se v jeho díle promítají. Romantismus ho inspiruje k výběru mimořádných témat a tajemných zákoutí (hřbitovy, chrámy...), realismus ho svojí věcností a logičností nutí sledovat události až k jejich logickému završení.

2.4 PROSTŘEDÍ A VYPRAVĚČ

Romaneta nejsou výjimečná jen strukturou svého syžetu, ale také rolí vypravěče a prostředí, bez jejichž charakteristického uplatnění by romaneto nikdy nemohlo získat takový čtenářský ohlas. Ačkoli si to čtenář zřejmě v celkovém vyznění příliš neuvědomuje, funkce prostředí a vypravěče má na celkovou podobu díla velmi zásadní vliv. Co se týče prostředí, dal si Arbes velmi záležet na tom, aby detailně vylíčil scenérii, do které dílo vkládal. Většinou to byla Praha v kontrastu s nějakým protipólem, např. venkov nebo zahraničí, někdy to mohlo být třeba jen pražské předměstí, zákoutí.... Magické prostory staropražských uliček dodávaly romanetům mrazivý mystický nádech. Na popis prostředí měl svou specifickou metodu. „Na procházce ztemnělou Prahou jako by si počínal jako žurnalista a reportér, zaznamenává přesně a střízlivě dojmy, zvuky, výkřiky, hudbu a světla – shluky postav. Přistupuje blíže, popisuje postavy podrobněji, jak se k nim přibližuje, určuje a charakterizuje.“¹⁴ Arbes velmi detailně popisuje prostředí, lidi..., jako by se zoufale snažil, aby čtenář pochopil, co měl na mysli. Velmi bravurně využívá kontrastů světla a tmy a dává si také záležet na vylíčení správné atmosféry, která ještě zesiluje účinek na čtenáře. Zejména jeho líčení bouří a jiných živlů je velmi důvěryhodné. „Vichr skučel a vyl, a mrskaje velké kapky deště a snad i kroupy do oken, v dunivém ohlasu vířil chvílemi chrámem a tentokráte skutečně i věčné lampy rozhupoval. Plápolavá červená světla jejich vrhala paprskovitě chvějivé prouhy na všechny strany, jako by po podlaze tekly stružky krve. Blesk stíhal blesk, rachot hromu takměř ani neustával. Bleskem osvětlovaný krvavý odlesk věčných lamp přecházel chvílemi v oranžový odstín, lesknoucí se jako matné zlato v plné sluneční záři.“¹⁵ I z uvedené ukázky je dobře vidět, že Arbes dobře používá nejen zvukomalbu, ale i celou škálu barev, aby co nejdříve vylíčil prostředí, ve kterém se děj právě odehrává, a podtrhl události, ke kterým dochází. Je také až s podivem, jak moc využívá autor, tolik zapálený pro vědu a logiku, díla náhody. Díky náhodám je nám v podstatě dopřáno sledovat příběhy až do jejich logického vyústění. Vypravěč se náhodou setkává s Eldorou v Řezně, kam jezdí jednou za rok, náhodou se v Posledních dnech lidstva ocitá v pohřebním průvodu zemřelé ženy...

¹⁴ MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha, 1966. Str. 43.

¹⁵ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 27.

Jedním z nejdůležitějších prvků je postava autorského vypravěče, o které se budu zmiňovat i později. „Ve všech romanetech vládne dvojí vypravěč. Jedním je fiktivní postava s určitým jménem a příběhem, která se svěřuje se svou zkušeností po kouscích a na přeskáčku. Druhým, hlavním vypravěčem je „já“, vypravěč vybavený znaky autora – je to Pražan a novinář, člověk s rozhledem po filozofii a po sociálních teoriích, zprvu vždy jen zvědavý na cizí zkušenost, ale postupně do ní i citově vtažený a jí zasažený. Spojení těchto dvou vypravěčů zmnožuje záhadnost v romanetu.“¹⁶ Vypravěčem bývá autorovo alter-ego, tudíž se lze domnívat, že vykreslení žen v romanetech odpovídá Arbesově pojetí ideální ženy, po které v té době zřejmě toužila většina mužů, ale nikdy je nemohli mít, protože takovéto ženy bez chybičky nikdy neexistovaly a neexistují. Dalo by se namítnout, že tyto ženy nejsou bez chyby a že páchají hříchy stejně jako ostatní lidé. Ovšem ony je páchají z lásky, a to je evidentně to jediné, co je Arbes ochoten jim odpustit, dokonce jim to v jeho pojetí přidává na osobitosti a zajímavosti.

Zajímavý je způsob, jakým Arbes zachází se skutečností. Hlavní vypravěč komunikuje s polofiktivní nebo fiktivní postavou druhého vypravěče a osudech této postavy, přátel i jiných postav se dozvídá z fiktivního nebo dokumentárního písemného pramene. To dodává romanetům jejich specifický ráz. Čtenář si díky popisu některých skutečných událostí v textu nikdy nemůže být zcela jistý, zda-li se něco podobného nemohlo odehrát. Vypravěč si ze své pozice domýšlí souvislosti mezi jevy, které pozoruje a jejich důsledky. „Nezvyklí byli také hrdinové romanet – chudí mladíci, studenti, začínající spisovatelé a novináři, kteří víc než starostmi o chléb žili vášní poznávat a měnit přírodu, společnost a člověka v nich, pronikat do jejich vztahů, zákonitostí i záludností.“¹⁷ Vypravěč a prostředí se tak staví na přední příčky důležitosti v romanetech.

Neméně významné jsou však také ženské či dívčí hrdinky, které sice nebývají postavami hlavními, nicméně jejich důležitost to tím nijak nesnižuje. Často se tedy v romanetech vyskytují tři důležité postavy – vypravěč (spisovatel), jeho přítel a ženská postava, která sice bývá více či méně pasivní, nicméně významnou měrou formuje děj. Arbes totiž velmi rád používal ženy jako magická, někdy až éterická stvoření, díky kterým muži ztrácejí chladnou mysl. Při jejich popisu používá zdobněliny (čílko, ručka, nosík...) a čtenář může někdy nabýt pocitu, že autor ani nenachází slova, kterými by vyjádřil dokonalost těchto ženských stvoření. Další část mé práce se tedy bude zabývat nejen ženskými hrdinkami v Arbesově díle, jejich

¹⁵ LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. ISBN 80-7106-308-8. Str. 307.

¹⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985. Str. 138-139.

funkcí, vlivem na ostatní postavy i děj, ale také pohledem na ženy a dívky a na jejich postavení v realitě 19. století.

3 SVĚT ŽEN V ARBESOVĚ DOBĚ

3.1 ŽENY CUDNÉ A POKORNÉ

Ženská emancipace samozřejmě není výdobytkem osvícenství, jak by se mohlo na první pohled zdát. Už dříve ojediněle probíhaly pokusy žen o snížení práv mužů nad nimi, ale teprve v období Velké francouzské revoluce, tedy na sklonku 18. stol., si ženy začaly plně uvědomovat, že většina národů přiznala více práv i otrokům než jim a že je třeba svou podřízenost vůči mužům alespoň snížit, když ne úplně zrušit. Období osvícenství tedy zaujímá významné místo v historii ženské emancipace. Mění se pohled na ženskou bytost, i když mnohdy ne tak, jak by si samy ženy představovaly. Objevuje se ideologie oddělených sfér, kdy ženě je přiřazena sféra rodinného krbu a muži sféra práce, politiky... Ostatně jinak to ani nemohlo být, protože hlavní úlohu při utváření novodobých představ o ženě sehráli lékaři a vědci, kteří se „zmocnili“ ženských těl, „rozpitvali“ je a „vědecky“ zdůvodnili neschopnost žen konkurovat mužskému světu. „...jejich jemnější nervy je činily citlivějšími, než byli muži, jejich menší postavy je dělaly dětšjšími, jejich reprodukční cyklus je činil náchylnějšími k psychické labilitě, jejich menší lebky a mozky je činily nezpůsobilými pro dušení práci.“¹⁸ Ženy byly považovány v podstatě za permanentně nemocné. Jejich problémy však nebyly vyvolány jejich ženstvím, jak se lékaři dlouho domnívali, ale příliš staženými korzety, těžkými oděvy, nedostatečným pohybem a především téměř nikdy nekončícím těhotenstvím a vysilujícími porody. Neukázněné a vzpurné ženy byly od 60. let 19. století podrobovány chirurgickým zákrokům (existovala teorie o propojení ženského mozku s pohlavními orgány) – gynekologové prováděli klitoridektomii (odstranění klitoris), ovariotomii (odstranění vejcovodů), hysterektomii (odstranění dělohy)... – tyto operace měly léčit masturbaci, šílenství a jiné psychické potíže.¹⁹ Ženy tedy sice nadále zůstaly podřízeny mužům, ale byly vytrvalé a trpělivé a systematicky pracovaly na svém sebevzdělávání a touze proniknout za hranice světa hrnců a dětského pláče. Na počátku třetího tisíciletí můžeme konstatovat, že tato snaha přinesla kýžené ovoce, a že se ženám (sice ne úplně, ale to zřejmě nebude možné nikdy) podařilo proniknout do dříve ryze mužských sfér a zdatně „hlavám rodiny“ konkurovat.

¹⁸ ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918*. Brno, 2005. ISBN 80-7325-060-8. Str. 28.

¹⁹ ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918*. Brno, 2005. ISBN 80-7325-060-8. Str. 31.

Teď bych se ale ráda vrátila do období, kdy volební právo žen sice bylo ještě v plenkách, ale zato Arbes vytvářel svá vrcholná díla. Jak už jsem říkala, ženský svět se v romanetech projevuje velmi výrazně, ale obvykle se nesetkáváme s prostředím bohaté aristokracie, kdy ženy, obklopené luxusem sloužily pouze jako reprezentativní doplněk manžela. Arbes nás většinou vtáhne do prostředí chudiny, kdy si ženy celodenní tvrdou prací musí vydělávat na nuzné živobytí. Někdy zavítáme i ke středním vrstvám (např. rodina pěstouna v Zázračné madoně), ale velmi rychle se zase vracíme k tvrdé práci. Právě v chudobě však Arbes vidí ctnost. Pokud je žena pracovitá a čistotná, dokáže i z chudé chaloupky vykouzlit ono místo teplého rodinného krbu. V chudých poměrech snad ženy ani dlouho nenapadlo, že by muži potlačovali jejich práva, protože z existenčního hlediska bylo téměř nemožné, aby se o ně nějaký muž nestaral. Většina žen pocítovala své životní naplnění u rodinného krbu. O tehdejších pocitech vdané ženy se vyjadřuje i Ismena z romaneta Zázračná madona: „Zvláštní, podivné jsme my tiché ženy, hledající štěstí výhradně v kruhu rodinném. Přejeme muži, kterého milujeme, volnost úplnou, neobmezenou, a přece se nemůžeme ubránit jakési nepochopitelné obavě, by volnosti té nezneužil. Cítíme, že nemáme žádného práva muže svého v čemkoli obmezovati, a s úsměvem na tváři podáváme mu v dar tuto volnost, ale potlačená slza v oku jest svědectvím, jak bolestno je nám při tomto daru...Chceme mítí muže v pravém slova smyslu, muže s veškerou jeho drsnou přísností, ba příkrostí, muže smělého, odhodlaného, hrdého, energického, a přece zase bychom byly rády, kdyby byl zároveň jemný a cituplný, kdyby duch jeho vznášel se hravě nad světem jako duhokřídla libela na bublajícím potůčkem v lesním zátiší...“²⁰ Je možné, že chudé ženy v tomto období skutečně toužily po takovémto muži (ostatně myslím, že v určitých obměnách touží ženy po takovýchto mužích dodnes), ale musíme brát v potaz také to, že tato slova vložil Ismeně do úst Arbes, a ten vychází z představy cudné, čisté, láskyplné ženy, která se bezvýhradně podrobuje manželově vůli...

Ačkoli se tedy ve většině případů jedná o ženy či dívky, které mají jen jedny zalátované šaty (a často také dítě), je obdivuhodné, že Arbes na své hrdinky neshlíží s opovržením, ale se soucitem a obdivem. Nezapomene zdůraznit, že i přes nuzné podmínky, ve kterých společnost nutí dívky žít, jsou sličné, čisté, cudné a zbožné. Dítě, které někdy mají, je obvykle nějakého bohatého muže, který se k němu nehlasí. Arbesovy ženské postavy tak velmi často vyznívají jako nemá výčitka vůči nelidské společnosti, která chrání svůdce a mladým chudým dívkám neposkytne téměř žádnou šanci, jak by mohly své dítě zabezpečit (je ovšem také pravda, že

²⁰ ARBES, Jakub. *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 183.

děti v romanetech často umírají). Ačkoli má Arbes ve svých dílech tendenci kritizovat soudobé společenské poměry (nejen žen), ani on není schopen se ubránit posuzování ženy z pohledu tehdejšího dobového ideálu. Jak už jsem říkala – čistá, zbožná, cudná, pokorná, vřelá, láskyplná... Např. v *Zázračné madoně* se objevuje moment, kdy si čtenář uvědomí, že i autor, který evidentně ženské bytosti obdivuje a je jimi doslova očarován, je v zajetí dobových konvencí. Jde o scénu, kdy Ismena, která se šťastně provdala za vypravěče, mu v jedné slabé chvíli vypráví o své minulosti a o tom, že je nemanželskou dcerou kněze. Ačkoli ona samozřejmě nemůže za hříchy svých rodičů, vypravěč ji vyžene i s jejím dítětem. Těžko však takovéto myšlení autorovi vyčítat. Z hlediska dnešního přehumanizovaného světa se nám to sice jeví nepochopitelné, ale každá doba žije v zajetí svých vlastních konvencí a ženy to tak tehdy také přijímaly. Např. Ismena se nad chováním svého manžela nepozastavuje a dokonce ho prosí za odpuštění. Odchází i s dítětem a po opětovném shledání mu odpouští, protože chápe pohnutky pro jeho čin.

3.2 POKORNÁ MANŽELKA A MILENKA – CO MUŽI VYŽADOVALI OD SVÉ PARTNERKY

Křesťanská církev uznala manželský svazek až na prahu vrcholného středověku jako jednu ze sedmi svátostí. Prosazovala se nekompromisní monogamie, čímž došlo k částečnému povznesení ženy, neboť se uznával pouze stav, kdy byla jediná žena jediného muže a cokoli jiného bylo nepřijatelné. Ovšem k povznesení došlo spíše před očima veřejnosti, v „zákulisí“ se nevěra muži tolerovala, alespoň do té doby, než očividně narušovala rodinné soužití. Pokud ale nevěru spáchala žena, společnost se většinou postarala o to, aby to hříšnice dostatečně pocítila. Ženská nevěra byla považována za horší už z toho důvodu, že při ní mohlo dojít k početí. O antikoncepci se v té době (až na primitivní metody v podobě přerušované soulože apod.) téměř nedalo mluvit. Předpokládalo se, že žena vstupuje do svazku manželského nevinná, ale u muže se počítalo s tím, že jistých sexuálních zkušeností nabyl už před svatbou. I proto se tolerovala existence prostitutek, neboť už učenci ve 13. stol. (např. Tomáš Akvinský) tvrdili, že pokud se odstraní ze světa prostituce, zaplní se sodomií. K dočasnému útlumu nevěstinců docházelo od konce 15. století, kdy se v Evropě začal šířit syfilis. Prostituce však existovala samozřejmě i nadále. Muži se pak často oženili a nakazili novomanželku nějakou pohlavní chorobou. I v literárních dílech 19. století se stále objevují narážky na požadavek ženské počestnosti, nikoli na počestnost mužskou.

Většina evropských žen v 19. století vstupovala do manželství. Hlavním důvodem bylo existenční zajištění, dalším důvodem mohlo být to, že „staré panny (dobrovolné i

nedobrovolné) bývaly bez ochrany. O výběru manžela/manželky rozhodoval jak cit, tak i ekonomické poměry (zhruba od 40. let 19. století začínají převažovat sňatky z lásky). Volba manželky mohla upevnit nebo rozmnožit majetek mužů. Říkám mužů, protože ačkoli se jednalo o nevěstino věno, ženy nemohly s penězi manipulovat. Žena byla brána jako přítěž pro manžela, tudíž musela přinést do manželství určitý majetek. Tyto peníze byly sice pro oba, ale muž je mohl všechny prohýřit. Ženy musely mít někoho, kdo bude jejich majetek spravovat – manžela, bratra, poručníka.... Dokonce i na venkově se výběr partnera opíral o ekonomické zázemí, neboť manželé museli být nejprve schopni zabezpečit rodinu. Většina neprovdaných žen však zůstávala i tak uzavřená v rodinných vztazích. Buď pečovaly o ostatní členy domácnosti, nebo se stávaly chůvami, guvernankami, ošetřovatelkami... Muž se obvykle mohl oženit tehdy, když byl schopen zabezpečit rodinu. Jak už jsem zmiňovala výše, požadovali muži ženu hodnou, věrnou, pracovitou, zbožnou...U vyšších vrstev byla také požadavek dobré reprezentace manžela. Problémem bylo, že ačkoli se ženy vychovávaly pro poslání manželky a matky, byly většinou naprosto neinformované o početí, a o těhotenství jen sporadicky. Žena musela být schopna vytvořit takový domov, ve kterém by si muž po celodenní práci mohl odpočinout. Domov se stal v průběhu 19. století symbolem oddělení života soukromého od veřejného. Rovněž měly ženy fungovat jako matky a měly mít blahodárný vliv a jít dobrým příkladem především svým dcerám (paradoxně to byly právě matky, které byly zodpovědné za potlačování touhy po intelektuálním rozvoji u svých dcer). Ženy měly také zajišťovat náboženské zvyklosti rodiny (dodržování svátků, dohlížení na modlení dětí a jejich mravní výchovu). Náboženství bylo v 19. století kulturou žen, vzniká kult Panny Marie, neboť pro ženy představoval jakousi formu útěchy. Některé ženy se také vzdaly rodinného života a odjížděly jako misionářky do zámoří, kde učily domorodé ženy, jak být správnými manželkami a matkami.

V 18. století se rozvíjí pojetí představitelky horních vrstev společnosti, která tráví čas rozvíjením svých tvůrčích vloh, stýká se s jinými ženami a dohlíží na služebnictvo (pro ženu z vyšších vrstev bylo degradující, aby ji někdo viděl uklízet. Sice samozřejmě musela dělat domácí práce, ale tak, aby to nikdo nevěděl). Právě v této době se v Evropě objevují ženy, působící ve sféře umění, neboť to byla jedna z mála činností, která jim byla společensky tolerována. Postupně narůstala ženská gramotnost a ženy měly ještě vyšší podíl na literární expanzi než muži (např. romány Jane Austenová, Sophie von La Roche – psaly o ženách své doby a o jejich vnitřním světě). Existovaly také autorky, které vydávaly spisy o potlačování práv žen a jejich sexuality, rovněž se objevují články, prosazující dívčí vzdělání (Catherine

Macaulay – Grahamová).²¹ Tyto snahy se v průběhu 19. století projevují i v českém prostředí (Božena Němcová, Honorata Zapová, Marie Riegrová, Eliška Krásnohorská...).

3.3 POROD A MATEŘSTVÍ

Velmi dlouho bylo mateřství považováno za hlavní úkol žen. Požadavek na rozsáhlé potomstvo souvisel nejen s válkami, které dlouho citelně redukovaly počet obyvatel, ale také s vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností a požadavkem na zachování rodu a reprodukci pracovní síly. To, že je při porodu velká pravděpodobnost úmrtí ženy a dítěte bylo dlouho bráno jako samozřejmost. Až Josef II., považovaný za „duchovního otce“ moderních nemocnic, vydal roku 1781 tzv. direktivní pravidla, která zahrnovala nejen stavbu nových nemocnic (1803 dostavěna např. porodnická klinika U Apolináře), ale i zrušení dosavadních nevyhovujících ústavů. Byly stavěny také nalezince a sirotčince, kde bylo postaráno o svobodné matky a jejich děti (matky zde mohly dítě nechat, často jim daly něco na památku, neboť předpokládaly, že až budou v lepší životní situaci, tak se pro svého potomka vrátí). Josef II. také zajistil kvalifikaci porodních babiček, což byl další faktor, který měl vliv na snížení úmrtnosti rodiček i dětí. Drtivá většina žen, které rodily v nemocnici byla neprovdána a svobodná matka byla chápána jako deviantní, nezodpovědná a nebezpečná osoba. Tyto ženy byly však často obelhány mužem, který jim např. slíbil sňatek, nebo to byly oběti znásilnění. Pobyt v nemocnici byl považován za degradující, tudíž „počestné matky“ rodily většinou doma, právě v přítomnosti porodních babiček, sousedek a příbuzných. Teprve osvícenství rovněž povolilo, aby byla žena při porodu v případě nutnosti na „patříčných“ místech obnažena, rozmáhala se porodní křesla a začal se prosazovat porod vleže. Ačkoli se neustále zlepšovaly hygienické podmínky, životospráva rodičky a kvalifikace pomocných sil při porodech, byla „úmrtnost matek bez ohledu na jejich sociální postavení vysoká, hodně žen umíralo i během šestinedělí. V 19. století se úmrtnost evropských rodiček stále pohybovala kolem 10%, v nemocnicích dosahovala ještě vyšších čísel. Teprve kolem roku 1900 poklesla zhruba na 2%.“²² I u Arbese se v romanetu Sivooký démon objevuje na samém začátku smrt novorozence a téměř nikdo se nad malou rakvičkou nepozastavuje. Smrt dítěte byla totiž v té době považována za projev boží vůle. Proto musely mít ženy hodně dětí. Ve vlastním zájmu rodičů bylo, aby se aspoň některé z dětí dožilo dospělého věku a postaralo se pak o stárnoucí rodiče. Situace starého nezaopatřeného člověka nebyla záviděníhodná. Nejplodnější ženy byly

²¹ ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918*. Brno, 2005. ISBN 80-7325-060-8. Str.25.

²² LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta. Praha, 1999. ISBN 80-204-0737-5. Str. 114.

aristokratky, které svěřovaly své děti kojným, tudíž mohlo poměrně brzy dojít k obnově manželského sexuálního života (pokud žena kojila, nesměla sexuálně žít – nekojící matky se tak vzdávaly jediné povolené formy antikoncepce – pohlavní zdrženlivosti). Ženy mívaly počátkem 19. století i dvanáct dětí, ačkoli zdaleka ne všechny se dožily dospělého věku.

Mateřství bylo v této době chápáno jako vrchol života ženy. Byl to příspěvek, kterým mohla žena přispět k mravnímu rozkvětu státu. Zodpovědná matka v 19. století byla ta, která kojila své dítě, naslouchala radám profesionálních zdravotníků a opustila tradiční praktiky (zařikávání, neškolené porodní báby). Dlouho se však společnost „potýkala“ se svobodnými matkami. Byly odsuzovány a vykazovány na okraj společnosti. Nejnaléhavějším problémem svobodných matek bylo praktické a finanční zajištění sebe i svého dítěte. Společnost se ale většinou takových matek nezastala, Napoleon dokonce vydal zákon, podle kterého se nesmělo pátrat po otci dítěte, pokud byl neznámý (tento zákon byl zrušen až v roce 1914!), což samozřejmě nahrávalo nezodpovědným mužům. I přes problémy, které nemanželské dítě působilo sobě i své matce, byl výskyt zabítí novorozence minimální, častější bylo jeho odložení. Ženy z vyšších vrstev byly v tomto ohledu zvýhodněny, neboť mohly dítě v nemocnici porodit inkognito (existovaly dokonce dva vchody do nemocnice – jeden pro normální pacientky, druhý pro ženy, které chtěly porod utajit) a také ho zde zanechat. I u Arbese se objevují motivy nechtěných dětí. Např. v romanetu *Zázračná madona* se objevuje nemanželská dcera, kterou se její matka pokusí v zoufalství uškrtit. Zrovna v tomto romanetu ale pokus o vraždu dítěte souvisí i s jeho ošklivostí. Matka své dítě natolik miluje, že nesnese pomyslení, že bude jednou společností nepřijato. Domnívám se však, že to není ani tak láska k dítěti samotnému, jako spíše k otci dítěte, který ji opustil. To ovšem také souvisí s mentalitou tehdejší společnosti – šeredné a ještě nemanželské dítě by bylo vyvrženo na okraj společnosti, tudíž pro něj žena raději volí včasnou smrt než život plný utrpení. Tyto ženy skutečně neměly příliš na výběr. Většina nemanželských dětí zůstala beznadějně zanedbaná a dvě pětiny dívek končily jako prostitutky.

Ne nadarmo se však 19. století (ale hlavně 20. století) nazývá stoletím dítěte. Stále více lidí bojovalo za lepší život i pro neprovdané matky a jejich děti. Vznikaly nalezince, sirotčince, postupně také jesle a mateřské školky (ty byly samozřejmě i pro provdané matky, které ale musely pracovat). V roce 1891 založila Luisa Koppová v Paříži první dům pro svobodné matky s dětmi, které by jinak skončily v nalezincích. Pomalu se také svět dospělých začíná přizpůsobovat světu dětskému. Do té doby se dítě přizpůsobovalo řádu světa dospělého a nebylo chápáno specificky. V 19. století se objevuje dětská móda, dětské pokoje (ty měly do té doby maximálně mladí šlechtici a i v této době je jen pro vyšší, maximálně střední vrstvy) a

dokonce i nábytek, přizpůsobený dětskému světu. Na konci 19. století a počátku století 20. se také objevují první pokusy o plánované rodičovství. Klesá porodnost (nejprve ve městech, poté i na venkově) a objevují se i nové antikoncepční metody. Vedle dosti nespolehlivé přerušované soulože či sexuální abstinence to byly už např. první továrně vyráběné prezervativy, pesary, tampony...

Můžeme tedy říct, že během 19. století výrazně vzrostl zájem o život a blaho dětí. Prosazovalo se (počátky už za Marie Terezie), že pokud bude postaráno o blaho dítěte, vyroste z něj silný jedinec, který bude užitečný pro společnost. Postupně se rozvíjel také hlubší citový vztah k dětem, neboť jich umíralo stále méně, tudíž se matky mohly ke svému dítěti pevněji citově připoutat. Zároveň měli rodiče na své děti více času, což také souviselo s ulehčováním práce (objevují se nejrůznější vynálezy, které zjednodušovaly každodenní činnosti – u nás byl průkopníkem v tomto směru Vojtěch Náprstek, který se snažil nejrůznějšími vynálezy, které přivezl z Ameriky, ulehčit ženám jejich úděl), po vzoru Ameriky se zjednodušuje vaření, na počátku 20. století se objevují první pračky... Už před 1. světovou válkou začaly v některých zemích dostávat matky omezené příspěvky na děti, ale teprve po válce přestalo být pro ženu mateřství povinností.

3.4 ŽENA JAKO KRIMINÁLNÍ ŽIVEL

Je nesporné, že vedle mužské kriminality existuje od nepaměti i kriminalita ženská, i když v menší míře. Narozdíl od zbytku Evropy nebyla kriminální činnost žen v Čechách tak vysoká, což bylo způsobeno jejich postavením v českých zemích. „Způsob výchovy žen, převaha působnosti žen v domácnosti, jejich inklinace k laskavé autoritativnosti a jejich malá účast na existenční konkurenci s muži byly považovány za hlavní příčiny jejich menší kriminality.“²³ Ženy byly vychovávány k poslušnosti, tudíž byly jejich zločiny většinou specifické. Nejčastěji se dopouštěly „prohřeškům proti společnosti“ ve chvíli, kdy byly vystaveny boji o existenci. Žena se málokdy dopouštěla zločinů proti veřejnému pořádku nebo zločinů politických. Nejčastější násilné činnosti páchané ženami byly krádeže, ublížení na těle a vraždy novorozeňat. „Statistiky ukazovaly, že žena vraždí pětkrát častěji než muž, ale tyto vraždy se týkaly z velké většiny narozených, nechtěných a většinou nemanželských dětí. Denní tisk o těchto vraždách a soudech vražednic přinášel pravidelné zprávy, většinou s porozuměním tam, kde žena byla bez prostředků, vyhozená ze zaměstnání (většinou služky) a opuštěná druhem. Byly však i případy, kdy se ženy při těchto vraždách dopouštěly nepředstavitelných ukrutností,

²³ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha, 1999. ISBN 902622-2-8. Str. 107.

zvláště, jak bývalo zdůrazněno, ženy smyslné. Ženy byly mnohem vynalézavější v zakrývání zločinu než muži.“²⁴ Dříve se trest za zavraždění novorozence posuzoval podle toho, zda to bylo dítě manželské či nemanželské a zda šlo pouze o zanedbání péče nebo o úmyslné usmrcení. Rovněž uměle vyvolaný potrat byl považován za vraždu dítěte a církevní řád dokonce neuznával ani přerušovanou soulož, neboť byla také brána za jakousi formu potratu. Až na počátku 20. století začíná probíhat pohlavní a mravní výchova ve školách, otec nemanželského dítěte musí platit alimenty a už v průběhu 19. století dochází ke snižování trestů za vraždu novorozeněte a potrat. Novější legislativa už nerozlišuje mezi dítětem manželským a nemanželským. Existoval dokonce i zákon z roku 1803, který uznával laktační psychózu jako důvod ke snížení trestní odpovědnosti matky. Také společnost byla postupně ke svobodným matkám shovívavější. Vzhledem k tomu, že zákon umožňoval rozvod jen ve výjimečných případech a provdané ženy byly často fyzicky i psychicky týrány, objevují se také vraždy manželů. Ženy se však v důsledku nechtěného početí nedopouštěly jen vražd, ale také sebevražd. Odborníci také zdůrazňovali, že pokud společenský a mravní řád dovolí narození nemanželských dětí, je také jeho povinností se o tyto děti postarat. V průběhu 19. století projevy infanticidy zvolna ustupují i díky zakládání nalezinců a sirotčinců. Vycházela celá řada článků o ženské kriminalitě i její prevenci a odborníci v těchto článcích argumentovali, že „je v zájmu žen i společnosti, aby ženy byly více chráněny zákony a aby se k nim společnost i muži chovali lidštěji a zodpovědněji. Z evidence bylo jasné, že ženy lépe situované a provdané podléhají zločinnosti daleko méně než ženy nemajetné. Konzervativní názory považovaly mateřství v rámci manželství za nejdůležitější prostředek prevence zločinu žen a tradičně ignorovaly otázku vzdělání, možnosti mít nějaké povolání a dosáhnout ekonomické nezávislosti jako prostředku k důstojnému životu žen. Zároveň však zdůrazňovaly, že stát má povinnost usilovat o vytváření příznivějších podmínek pro existenci a rozvoj všech svých obyvatel. Takovéto úsilí bylo považováno za cennou investici společnosti do budoucnosti.“²⁵ I přes tyto ženské zločiny je jejich kriminální činnost stále šestkrát nižší než mužská. V 19. století je také na vzestupu kriminalita mužské mládeže. Pokud jde o kriminální činnost dětí, bývaly to děti z chudších rodin, které většinou rodiče nebo jiná dospělá osoba nutili žebrat. Od toho už byl jen krůček ke krádeži, což byl jeden z nejčastějších dětských zločinů. Nejvíce dětská zločinnost vzkvétala v chudých předměstských čtvrtích. Bída vedla k sociálnímu pesimismu – pohrdání zákonem – a také tu

²⁴ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha, 1999. ISBN 902622-2-8. Str. 108.

²⁵ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha, 1999. ISBN 902622-2-8. Str. 109.

bylo hodně dětí, neboť chudina využívala finančně nejdostupnějších druhů zábavy – sexu a alkoholu. Vytvoření harmonického rodinného kruhu byla jedna ze základních podmínek mravní výchovy dítěte, což v podstatě platí i v dnešním světě.²⁶

Otázka ženské kriminality tedy není očividně nic nového, ale je vidět, že ženy ve většině případů neměly na vybranou, pokud už spáchaly nějaký zločin, narozdíl od mužů, kteří obvykle tuto možnost volby měli. Pokud by společenský řád ženám poskytl více práv a možnost více rozhodovat o svém osudu, byla by ženská kriminalita ještě mnohem nižší. Ženy mívaly od přírody potřebu spíše pomáhat bližním, což vycházelo také z jejich hlubšího náboženského přesvědčení. Je s podivem, že právě ženy byly většinou mnohem více věřící než muži, ačkoli jim církve mnohdy neposkytla žádný důvod, aby tomu tak bylo. Vždyť církve sama stavěla ženy na podřadné místo s tím, že jsou mnohem náchylnější k hříchu (podle církve to byla přece Eva, kdo navedl Adama, aby utrl jablko). I přesto však ženy měly k Bohu blíže. Zřejmě v něm nacházely útěchu ve svém submisivním postavení ve společnosti a pomohlo jim to se s tímto postavením lépe smířit. Postupně se ale začaly objevovat ženy, které se s tímto postavením smířit nechtěly a rozhodly se vydobýt si lepší svět pro sebe i své děti. Cesta to nebyla jednoduchá a ženy si byly vědomy, že musí ukázat i ostatním ženám, že mohou žít i jiný život než ten v područí manželů a poručníků. Aby si však ženy mohly dovolit žít bez svých manželů, musely být schopny se samy uživit a k tomu jim mohlo pomoci lepší vzdělání.

3.5 VZDĚLÁNÍ – KLÍČ K OSAMOSTATNĚNÍ

Na cestě ke vzdělání nebyly ženy samy. Už na počátku 19. století se našli muži, kteří podporovali vzdělávání žen a úctu k nim. Jistým průkopníkem v této oblasti byl i Bernard Bolzano, který přednášel na Karlově univerzitě náboženství. Ten roku 1810 přenesl přednášku „O povolání a důstojenství ženského pohlaví“ a způsobil s ní značný rozruch (zároveň posléze na podobný druh přednášek dopltil). „Vzhledem k poměrně nízké soudobé sociální a kulturní úrovni většiny společnosti nebylo jistě náhodné, že Bolzano ve své přednášce zdůraznil rovnocennost žen jak z hlediska jejich duševních schopností, tak z hlediska hodnoty práce, kterou přispívají k úrovni rodiny i společenského blaha. Především z tohoto důvodu měly mít ženy, zvláště matky, právo na obecnou úctu. Bolzano zdůrazňoval, že úcta k ženám je mravní povinností jejich dětí a mužů. Přestože míru Bolzanova vlivu pro denní život společnosti není možno přeceňovat, dá se předpokládat, že Bolzano měl značný vliv jak na studenty, tak na

²⁶ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 298.

pražské prostředí. Bylo příznačné, že mu vláda pro jeho pokrokové myšlenky a sociální citění nakonec zakázala přenášet na univerzitě.²⁷ Dalším propagátorem nejen ženského školství byl Karel Slavoj Amerling, který byl zhruba od 30. let hlavním organizátorem českého školství v hlavním městě. Ve 40. letech vybudoval v Praze komplex budov zvaný Budeč, který měl sloužit nejen jako základ rozvoje školství, ale měly zde být také obchody, nemocnice... Budeč však nakonec skončil v dluhích a z velkolepých plánů zůstala jen škola včetně soukromé dívčí. Škola měla velmi vysokou úroveň, neboť sem byli zváni nejrůznější odborníci, umělci...a přednášeli tu. Potřeba ženského vzdělávání se začal projevovat i v souvislosti s válkami, při kterých se ženy uplatňovaly jako ošetřovatelky, ale neměly dostatečnou kvalifikaci.

Ačkoli povinnou školní docházku zavedla už Marie Terezie v roce 1775, spouště rodičů se zdálo vzdělávání dívek zbytečné a matkám pak dívky, které musely chodit do školy chyběly při domácích pracích. Školní docházka tehdy navíc byla jen od šesti do dvanácti let a mohla probíhat i doma. V případě domácí výuky se dítě muselo dvakrát ročně dostavit k přezkoušení do nejbližší hlavní nebo normální školy. Domácí výuku většinou podstupovaly dívky, protože matky měly obavu ze špatné společnosti. Po dosažení dvanáctého roku dívky ze školy odcházely a čekala je pomoc v domácnosti, na poli a často odcházely do služby. Rozhodující místo v učebních plánech zaujímaly ženské ruční práce, katechismus a trivium (čtení, psaní, počítání). Změnu ve školní docházce znamenala až Hasnerova reforma, která začala platit od školního roku 1870/71. Znamenala mimo jiné prodloužení povinné školní docházky o dva roky, podnítila vznik nových škol (obecné školy, měšťanské školy, vznik veřejného dívčího učitelského ústavu), osnovy byly stejné pro chlapce i dívky, dokonce byl zaveden i dívčí tělocvik (ten se však stal záhy kvůli nelibosti rodičů nepovinný). Tuto reformu bohužel kvůli značné nelibosti rodičů následovala novela z roku 1883, která znovu připustila uvolnění školní docházky – např. i šestileté děti mohly být v případě nutnosti uvolněny v době polních prací, dítě mohlo ukončit školní docházku i po šesti letech apod.

Právo na vzdělání bylo tedy dívkám upíráno velmi dlouho. Veškeré jejich vzdělání mělo spočívat v ručních a domácích pracích. Až v polovině 19. století dochází k jakémusi zlomu. Stabilizuje se poměr mezi chlapci a dívkami ve školách a Národní obrození navíc požaduje dívky vzdělané, které by vychovávaly potomky k vlastenectví. Ovšem představa obrozenců nebyla tak velkorysá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Ženu vzdělanou ano, ale jen do té míry, aby nemohla konkurovat mužskému světu. „Suma jejich znalostí však neměla být nijak rozsáhlá: dobrá křesťanka, dobrá matka, dobrá hospodyně, dobrá vlastenka navíc. České

²⁷ NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha, 1999. ISBN 902622-2-8. Str. 11.

národní obrození tak bezděky oživilo představy humanistů 16. století, pouze poslední položku přidalo z vlastní iniciativy. A tak diskriminace dívek ve školách pokračovala. Nešlo jen o menší objem znalostí a obtížnější přístup ke vzdělání, i ve třídách zaujímaly žákyně podřadné postavení. Seděly vlevo nebo na té straně místnosti, kde bylo méně světla, učitel se jim věnoval méně než jejich spolužákům.²⁸

Tento přístup se však měl začít pomalu měnit. Podněty ke změně by se daly vysledovat už v kroužku kolem Bohuslavy Rajske kolem roku 1836, která je považována za jednu z prvních českých feministek. Tyto ženy chtěly zaopatřit dívky v případě neprovdání a chtěly k tomu dívkám poskytnout dostatečné vzdělání. Byl dokonce založen vzdělávací ústav pro dívky, ale doba ještě byla příliš nezralá. Rajska se v roce 1845 provdala za F.L. Čelakovského (jako správná vlastenka) a ústav se postupně poněmčil. Od 60. let 19. století začínají zámožné rodiny posílat své dcery do penzionátů v zahraničí, aby tam dovršily vzdělání, chudé dívky však stále končí vzdělání po šesti letech a hodně jich stále končí jako prostitutky. V roce 1860 je v Písku otevřena nejstarší vyšší dívčí škola, která konečně dívkám zaručovala komplexní vzdělání, které bylo do té doby určeno jen chlapcům. Tato škola však neznamovala žádnou kvalifikaci. Chodily sem jen dívky, které měly věno, jenž jim zaručovalo provdatelnost. Dívky bez věna si musely najít nějaký jiný způsob obživy. Jedna z prvních profesí, kterým se dívky věnovaly bylo učitelství (nejprve jen dívek), na které nepotřebovaly žádnou kvalifikaci a navíc už od roku 1849 vláda podněcovala vznik pedagogických kurzů. Problémem mohl být celibát učitelek, který zrušilo až Národní shromáždění v roce 1919. Bylo to však jedno z prvních povolání, které mohlo zaručit ženě ekonomickou nezávislost. Velký krok vpřed, co se vzdělávání dívek týče, učinila roku 1890 Eliška Krásnohorská, když prosadila vznik prvního českého dívčího gymnázia – Minerva. Gymnázium sice nemělo až do roku 1907 právo maturity, ale bylo možno ji složit vždy v nějakém chlapeckém ústavu. Vzhledem k tomu, že gymnázium bylo chápáno jako příprava na univerzitu, chyběl ženám už jen krůček k dobytí i univerzitních tříd (první ženy – lékařky- se sice objevily už o něco dříve, ale ty vystudovaly v zahraničí). Tento krůček se jim podařilo učinit až na počátku 20. století, kdy už představa vzdělané dívky nikoho příliš neudivovala a bylo otvíráno stále více škol, umožňujících dívkám lepší budoucnost.

Specifickou činností řady žen se postupně stávala také charitativní činnost. Byla to nejen možnost, jak pomoci ostatním ženám, dětem nebo i starým lidem, kteří se ocitli v tíživé

²⁸ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta. Praha, 1999. ISBN 80-204-0737-5. Str. 47.

životní situaci, ale také způsob, jak se uplatnit ve společnosti a ukázat mužské části populace, že i žena dokáže být užitečná jinde než u plotny, pokud jí bude umožněno rozvinout své schopnosti a vlohy. Za jakousi první českou feministku by se dala považovat Magdalena Dobromila Rettigová, která byla sice v rámci zachování rodinného klidu poslušnou manželkou, ale také prosazovala, že zdrojem respektu ženy v manželství by mělo být vzdělání, aby byla žena schopna být dobrou společnicí svému muži a aby dokázala zajistit zdravé domácí prostředí. Rettigová věřila, že lepším vzděláním a dovednostmi se zlepší úroveň českých rodin, a tím i úroveň manželství. Byla také velmi užitečná ve vlastenecké oblasti, neboť její kuchařky a mravoučné románky měly na ženy a dívky blahodárný jazykový vliv. Ženy v této době však ještě neuvažovaly nad životem bez manžela, ačkoli byly mnohdy v manželství nešťastné. Za další české feministky by se daly považovat Johana Fričová, Honorata Zapová, Božena Němcová, Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská...

Od 60. let dochází k uvolňování společenských poměrů a díky tomu se rozvíjí charitativní činnost a organizované ženské hnutí. Velkou zásluhu na tom měla Marie Riegrová, dcera Františka Palackého a manželka F.L.Riegra. Od 50.let se intenzivně věnovala např. studiu školek a roku 1869 založila první školku v českých zemích (byla podle francouzského modelu). Charita se nejprve soustředila na zlepšení podmínek pro těhotné ženy a předškolní děti, dále na vzdělávání chudých dívek. Ženskou emancipaci podporovali také František Palacký, F.L.Rieger a posléze i dcera Marie Riegrové – Marie Červinková. Žen i mužů, kteří se věnovali vzdělávání dívek a pomoci bližním v nouzi bylo samozřejmě mnohem více (mezi ty nejdůležitější patřil např. také Vojtěch Náprstek), ale domnívám se, že pro představu o vzdělávacím a charitativním systému postačí tato z mého pohledu nejdůležitější jména.

Myslím, že tato kapitola nám alespoň v základních bodech předkládá poměrně jasnou představu o tom, jak fungoval ženský svět v 19. století. Ve srovnání s dnešními dny můžeme velmi dobře zhodnotit, jaký kus práce se podařilo ženským průkopnicím (a nejen jim) udělat v oblasti vzdělání, péče o chudé, nemocné a nezaopatřené a především, co se jim podařilo udělat pro sebe a své blaho, které jim bylo po staletí tak zarputile upíráno. V kapitolách následujících opustím tento reálný svět 19. století i s jeho problémy a pokusím se ponořit do sice fiktivního světa postav z romanet Jakuba Arbese, ale přece světa, který má hodně společného s tím reálným.

4 ŽENY V ROMANETECH A MUŽSKÝ POHLED NA NĚ

4.1 REGINA ALIAS SIVOOKÝ DÉMON

V sivookém démonu, romanetu z roku 1873 (tudíž z autorova nejlepšího období), Arbes vytváří přítomnou ženskou postavou jednu ze svých typických hrdinek. Autor ji popisuje jako čarokrásného démona, který nevědomky silně ovlivňuje životy mužů okolo. Je to žena, která je pro ostatní záhadou, a přece každý podléhá její kráse a hlavně tajemnosti. To je jeden z atributů většiny ženských postav v romanetech. Jsou obklopeny nevyčtenými tajemstvími. Některé se vymykají dobovým konvencím a představám o ženách, jiné do nich přísně zapadají, ale všechny jsou tajemné a jejich výjimečnost se téměř ani nedá slovy popsat.

Vypravěč se s Regínou poprvé setkává na návštěvě u svého strýce, kam je pozván za – jak jinak – velmi záhadných okolností. Jeho první dojem, který z Regíny má, hovoří za vše. „Byla to žena démonicky půvabná jako hřích. Snivou čarokrásu Orientu připomínající tvář byla nahnědlé pleti, ale jasná, klidná, ba takořka průsvitná... Dva proudy rozpuštěných havraních vlasů splývaly po šíji k nádrům, dodávající pravidelně vyklenutému, jasnému čelu ráz svůdné smyslnosti a celé tváři uchvacující půvabnosti.“²⁹ Pro většinu hlavních ženských postav používá Arbes adjektivum „čarokrásná“. Navíc je často staví do kontrastu s nějakou starší a ošklivou osobou, zřejmě aby ještě více vynikla jejich „čarokrása“. V případě Regíny se takovýchto postav objevuje hned několik. Jedná se o obyvatele strýcovy statku, kteří jsou všichni nějakým způsobem zmrzačení. Zvláště zdůrazňuje šerednou stařenu a ohyzdného kočího, mezi nimiž musí být Regína nutně jako růže mezi kopřivami. Navíc si autor dává velmi záležet na popisu všech postav, takže nám nezůstane utajen téměř žádný detail. „Zpotvořený obličej zrzouna učinil na mne tak odporný dojem, že odvrátiv mimoděk hlavu zahleděl jsem se oknem na silnici...“³⁰ Stejně jako kočí, jeví i stařena, která je jakousi služkou ve strýcově domě všechny známky ohyzdnosti, které člověku přijdou na mysl. „...zhrozil jsem se bezpříkladné škaredosti její. Tělo bylo strašně zkrouceno a hrbem napřed i vzadu zohyžděno. Scvrklý, špinavě žlutý obličej její byl jediná vráska; nizoučké čelo, plochý, v široké tváři téměř neviditelný nos, široká ústa s uvadlými, zmodralými rty a hluboko zapadlé, však dosud ještě jiskrné oči; slovem celé vzezření vzbudilo ve mně mimovolně ošklivosti.“³¹

Vypravěč se s Regínou setkává už na samém začátku příběhu, aniž by však tušil, o koho se jedná. Navíc to bylo při příležitosti pohřbu jejího dítěte. Vypravěč v souvislosti s touto

²⁹ ARBES, Jakub. *Sivooký démon*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str.55.

³⁰ ARBES, Jakub. *Sivooký démon*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 31.

³¹ ARBES, Jakub. *Sivooký démon*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 47.

událostí také poukazuje na fakt, že dětské pohřby byly v té době více než častou záležitostí, a nikdo se nad nimi příliš nepozastavoval. „A jako obyčejně zapomenuto i na tento dětský pohřeb v několika dnech, ba v několika hodinách.“³² Je ale také možné, že touto větou chce vypravěč vypudit ze čtenářovy paměti myšlenku na dítě jako na nepodstatnou a s dějem nesouvisející událost, aby ho pak mohl připomenout, a tím čtenáře překvapit při postupném odhalování tajemství. Zmíněné dítě totiž sehrálo v pozdějším dění důležitou roli. Matka, neschopna se od svého dítěte odloučit, ho zakonzervovala a pohřbila v prosklené rakvičce ve skalním jezírku. Do skutečného hrobu uložila jen voskovou figurínu.

Jak už jsem říkala, jsou Arbesovy hrdinky ženy nekonvenční, i když se to tak nemusí jevit na první pohled. V případě Regíny se o jejím „nedobovém“ charakteru dozvídáme až později. I ona je zpočátku popisována jako dívka cudná, tichá, živící se ruční prací...tudíž atributy, které náležely většině žen nejen z nižších vrstev. Od ženy se totiž také nic jiného neočekává. O to více nás překvapí, když posléze zjistíme, že se ta čarokrásná a okouzlující bytost je tentýž člověk. Její vášnivost a nezávislost se ovšem zrodila, jak sama Regína přiznává, díky poměrům, ve kterých vyrůstala. Stejně ale musí čtenáři vytanout na mysli, že si ženské pozice musel být autor dobře vědom, když i v 19. století o nich uvažuje ve svém díle. Regíně totiž vkládá do úst slova, která na tehdejší dobu zřejmě nebylo obvyklé „slyšet“ z úst muže. „Nejsem sice v těchto věcech kompetentní, pravila v průběhu řeči, když jsem byl mimochodem vyslovil tak často kaceřované slovo „emancipace“ , nemohu platně soudit, poněvadž od okamžiku, kdy počala jsem samostatně myslet, nebyla jsem nikdy nikým ve svém jednání obmezována. Byla jsem a doposud jsem úplně volnou; ale vím také, že děkuju volnost svou jediné mimořádným poměrům, v nichž jsem byla vychovávána a v kterých žiju. V každých jiných poměrech byla bych snad přes všechnu svou samostatnost víceméně závislou na muži, k němuž bych byla buď láskou, přátelstvím, nebo svazkem konvenienčním upoutána. Nedivím se, že všude, kde muž zkracuje práva ženy nebo naopak kde žena zkracuje práva mužova, zkracovaný snaží se prolomití pouta. Však nepoměr ten má kořeny své v poměrech společenských a v podstatě se nezmění, dokud tyto budou trvati. Ale mýlí se, kdo soudí, že je emancipace ženy chimérou. Jeť již tisíce žen emancipovaných, aniž by si toho kdo hrubě povšimnul. Žena chudřasova je emancipována. Máť tytéž povinnosti jako muž, jako on pracuje v potu tváří, ba koná často i práce nejtěžší, kterýmž nezřídka i podléhá. Proč tedy překážet ženě v zápase o existenci, když cítí, sílu a schopnosti k trdnému, svízelnému boji?“³³ Tento poměrně dlouhý odstavec poukazuje na fakt, že i muži si velmi dobře

³² ARBES, Jakub. *Sivooký démon. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 17.

³³ ARBES, Jakub. *Sivooký démon. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 58-59.

uvědomovali otázku ženské emancipace a že jsou si velmi dobře vědomi faktu, že společnost ženy ochuzuje o jejich práva. Avšak vzhledem k tomu, že Sivoooký démon byl napsán v poměrně pokročilém 19. století, nebyla už otázka emancipace žen pojmem úplně neznámým. Je také ale chvályhodné, že o tomto jevu nemlčí, a dokáže se k němu jako jeden z mála mužských autorů vyjádřit.

Na dobovou společenskou morálku Arbes v tomto romanetu poukazuje i prostřednictvím „panoptika“ mrzáků, kteří se vyskytují na strýcově statku. Tito lidé jsou společností odmítnuti a strýc Robert jim poskytuje stravu a přístřeší. Čtenáři je také poměrně dlouho utajen fakt, že Regína ve skutečnosti není Robertovou manželkou, jak si vypravěč zpočátku myslí, ale je jí zde také pouze poskytnut azyl, protože i ona je zmrzačená. Strýc Robert byl v mládí vojákem, který zastřelil Regínina otce a Regíně prostřelil ruku. Po tomto incidentu se ujal Regíniny výchovy. Regínina vášnivá povaha se však vzbouří a ona uprchne do Prahy, kde se vdá za vypravěčova přítele, jehož přítomnost samozřejmě v příběhu nesmí chybět. Právě jemu porodí dítě, o kterém se dozvídáme na samém začátku. Mrtvolka dítěte se však zcela nečekaně objevuje v příběhu ještě jednou. Nešťastná mladá matka se nedokáže vzdát svého dítěte a nechá ho zakonzervovat do skleněné rakvičky. Tu uloží v rybníce nedaleko strýcova statku. V době, kdy bylo úmrtí dětí téměř na „denním pořádku“, je neschopnost odloučit se od mrtvého dítěte těžko pochopitelná. I to ale svědčí o Regínině vášnivé a nevšední povaze, jejíž lásku nezničí ani smrt. I ona v závěru umírá, avšak nešťastnou náhodou. Její nesporný vliv na ostatní aktéry děje je velmi silný i po její smrti. Strýc, který se po celý život vášnivě zabýval válečným uměním, po deseti letech od Regíniny smrti ani netuší, že nějaká válka někde probíhá, vypravěčův přítel, otec mrtvého dítěte, spáchal sebevraždu u rakve svého „sivoookého démona“ a i vypravěč po návratu do Prahy cítí, že jeho život už nikdy nebude stejný. „Od té doby často se mi zdá, jako by svět se svými rozkošemi neměl více žádné vnady pro mne, jako by ve světě nebylo více ničeho, co by mne mohlo ještě rozechvět, rozehrát.“³⁴

Na příkladu Sivoookého démona je jasně vidět, že Arbesovy ženské postavy jsou většinou silné osobnosti, které hýbou světem mužských hrdinů. Jejich vliv je velmi rozsáhlý, aniž by si toho většinou byly samy vědomy. Často nevědomky rozhodují o osudu jiných, a to mnohdy i po své smrti. Takový byl úděl nejen sivoookého démona Regíny, ale také hrdinky z dalšího romaneta – Ukřižovaná. Ta však na rozdíl od Regíny ovlivňuje životy mužských postav, aniž by se s nimi kdy setkala.

³⁴ ARBES, Jakub. *Sivoooký démon. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 128.

4.2 UKŘÍŽOVANÝ PŘÍZRAK

Druhé romaneto (1876), kterým se budu zabývat, je velmi specifické a od ostatních se liší tím, že řada událostí, které jsou tu líčeny, se skutečně odehrály, tudíž je čtenář více než kdy jindy na pochybách, zda-li není příběh pravdivý.

Romaneto začíná poměrně obvyklým postupem. Vypravěč prezentuje příběh, který se udál na podzim roku 1856. Jako ve většině ostatních romanet se věnuje studiím a na univerzitě se setkává s mladým studentem – svým pozdějším přítelem. Na tom by tedy nebylo nic divného. Toto romaneto však předkládá čtenáři na svou dobu velmi nevšední a odvážné názory. Dříve, než se tedy budu zabývat samotnými postavami, chtěla bych se chvíli věnovat těmto myšlenkám.

První odvážná věc, kterou tu autor prezentuje, je nový pohled na život Krista. Vkládá ji do úst svého profesora – pátera Schneidera – který je zde popisován jako bolzanista a muž s romantickou auroou. Už to, že nám autor Schneidera představuje jako bolzanistu, by mělo poukázat na to, že jeho názory budou nevšední. Arbes také popisuje nesporný vliv, jaký měla páterova slova na studenty. „Připomenutí, že současníci Kristovi nosili turbany na způsob nynějších Turků, že stříhali si vlasy krátce, že o hostinách nezasedali za stoly, jakých my používáme, nýbrž že na zemi polo ležíce a o levou ruku se opírajíce všechna krmě pojídali holou rukou, a konečně konkluze, že Ježíš Kristus nečinil ve všem tom žádné výjimky, - vše to z úst duchovního bylo tak cizí a vzácné, že jsem na dojem, jež na mne učinily prosté, ale závažné tyto poznámky, nikdy nezapomněl. Obraz Kristův, jenž se byl až dosud před duševním zrakem mým vznášel jaksi ideálně, nabyl náhle tvárnosti realistické.“³⁵ Jak asi takováto slova působila na tehdejší čtenářskou obec? Samozřejmě, že ne všichni lidé byli v té době dogmatictí katolíci, ale určitě jich bylo mnohem víc než dnes a jejich víra byla daleko hlubší .

Další „kacířská“ myšlenka, kterou Arbes ústy Schneidera předkládá čtenáři už nesouvisí tolik s Kristem, jako s božskou všemohoucností. Kritizuje člověka za slepou poslušnost Bohu, který v lidském neštěstí nikdy nepomůže. „Je cosi strašného ve věrouce, která hlásá, že bůh dal člověku svobodnou vůli, a přece že bez vůle boží ani vlas z hlavy nesejde. Co ti platná svobodná vůle, když ji nemůžeš bez svolení cizí, neznámé a nepochopitelné všemohoucí síly k platnosti přivést? Avšak ještě strašnější jest pomyšlení, že za všechny ty děsné skutky, které se vědomě i nevědomě pášou ve světě, činí se zodpovědným bůh, bez jehož vůle nic se nedělo a neděje...Zvláštní a podivný tvor je člověk! Zná svou malomocnost; ví, že ze všech

³⁵ ARBES, Jakub. *Ukřižovaná. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 254.

stran dorážejí na něj miliardy zjevných i tajných nepřátel, kterým se ubránit nemůže; ví, že bez jeho viny a přičinění strašné pohromy živelní ničí statisíce životů lidských; tuší, že neviditelné zárodky organické ve vzduchu, o nichž se domníváme, že jsou původci nesčíslných nemocí, vznikly jen k jeho záhubě; slovem ví a zná, že vůči přírodě, která nezná milosrdenství, jest tvorem rovněž tak bezmocným, jako kterýkoli bídny mravenček; přes to vše přibásnil sobě ve své pýše vlastnosti svrchovaného pána přírody, nad kterouž však nemá poměrně větší moci než kterýkoli jiný, byť sebe malomocnější a bídnejší tvor tohoto světa.³⁶

Víme, že Arbes nekritizoval jen slepou víru, ale ještě ve větší míře vystupoval proti společenským mravům, bídě a sociálnímu útisku. V *Ukřižované* je tato kritika velmi citelná. Už jen tím, že nás Arbes provede postupně třemi obdobími bojů, při kterých nezapomene zdůraznit škody, které taková válka páchá ať už na lidských životech nebo na lidské morálce.

Ukřižovaná je zřejmě kompozičně jedno z Arbesových nejsložitějších děl. Ve většině romanet se objevuje jen postava vypravěče, jeho přítele, který mu vypráví svůj příběh a někdy žena. Samozřejmě i tato romaneta doplňují další různě se obměňující postavy a retrospektivy, ale dle mého názoru jsou ty v *Ukřižované* jedny z nejsložitějších. V *Ukřižované* je sice dodržena podobná linie, ale postavy se zde postupně objevují několikrát věkově odstupňované, což souvisí s velmi komplikovaným použitím retrospektiv, kdy nám vypravěč nakonec vypráví příběh, který se stal příteli přítele vypravěčova přítele... Je obdivuhodné, že to vše Arbes dokázal promyslet tak, že i takto složitý propletenec postav, časů a prostorů je nakonec úspěšně dovršen a čtenář není ochuzen o tajemné rozplétání příběhu, spíše naopak. Celé romaneto má tedy jakýsi protiklerikální a protiválečný podtext. Ten protiklerikální pak souvisí s jedinou důležitější ženskou postavou, která se příběhu vyskytuje – ukřižovanou dívkou, která, ač se v příběhu vlastně objevuje jen ve vyprávění z minulosti, ovlivňuje i vypravěčovu současnost, a to velmi zásadní způsobem.

Už na studiích mívá vypravěčův přítel jakýsi druh záchvatů, které se projevují většinou při silném citovém vypětí. Blouzní při nich a neustále opakuje cosi o nějakém přízraku, který vidí. Nakonec z těchto vidin onemocní a po uzdravení je předvolán páterem Schneiderem do jeho bytu. Přítel tam sice jde, ale přiznává, že má z nějakého důvodu z pátera strach a prosí vypravěče, aby šel s ním. Vypravěč na něj sice čeká venku, ale stejně nedokáže rozluštit, co se v bytě stalo, neboť přítel po nějaké době vyběhne z bytu pološilný. Po tomto incidentu odjíždí přítel na zotavenou na Šumavu a páter Schneider zanedlouho onemocní a umírá. Tím

³⁶ ARBES, Jakub. *Ukřižovaná*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 320.

končí jedno z mnoha časových období romaneta, kdy čtenář ještě vůbec netuší, o co jde a kdy se teprve rozvíjí sled tajuplných událostí.

Vypravěč nás pak překlene přes několik let, kdy se věnuje (jako vždy) studiu téměř všeho. Další část romaneta začíná ve chvíli, kdy se vypravěč po letech opět setkává se svým přítelem. Ten je v uniformě kyrysníka a vypráví vypravěči o svých zážitcích a také o tom, že ho přízraky už nepronásledují. Rozebírá změny, které se s ním udály. To je také jedním ze znaků romanet. Většinou se někdo s někým setkává po určité době a stane se s ním nějaká změna, která je pak zpětně vysvětlena nebo je důležitá pro zdůvodnění následujících událostí. V tomto případě však přítel přičítá svou změnu prvnímu válečnému konfliktu, kterého se zúčastnil (sám byl zarputilý odpůrce válek, ale přinutila ho k tomu finanční nouze). Opět se zde objevuje kritika militarismu, který dokáže udělat z lidí tvory bez zábran a dokáže v nich probudit ty nejhorší a nejhlouběji ukryté pudy. Autor ústy přítele detailně líčí změnu, která se s člověkem děje během válečného střetu. „První řady se srazily. Několik výstřelů z karabin, pak již jen řinčení a nevylicitelné svištění palašů. Ty sám jsi ještě nevystřelil, neřal. Nalézáš se v divokém chaosu. Znenadání však jsi skoro osamotněl; jezdci jsou rozptýleni. Vtom zasvíští ze strany palaš nad tvou hlavou. Kůň tvůj, nejspíše zasáhnut, divoce řičí a vzpíná se. Bez rozpaků, skoro mechanicky mávneš palašem po jezdcích po tvém boku; palaš zaboří se do tvrdší jakési látky, a jezdec s rozpoltěnou lebkou klesá z koně...Krev ti stříkla až do obličeje. A od toho okamžiku skoro ani nevíš, co se kolem tebe děje. Nejsi již svým pánem, nýbrž otrokem svého koně a své brutálnosti. „Pracuješ“ v pravém slova smyslu, ale nenapadne tě, že „krvavá práce“ tvá ničí lidské životy. Nemyslíš na nic; reflexe je nemožná. Cítíš jen, že ti na čele vyvstává pot, že ti planou líce, že krev tvá vře. Palaš v ruce tvé jest jako pířko. Nedbáš již sebe, nedbáš již svého koně, tím méně něčeho kolem sebe. Zvířecnost člověka slaví své triumfy. Je cosi strašného, ale zároveň neodolatelně rozplameňujícího v takové seči. Zdá se mi, že zvíře v boji na život a na smrt více přemítá než člověk, který je slepý a hluchý, ukrutnější, zběsilejší krvelačné šelmy.“³⁷ Až teprve v této chvíli se také čtenář dozvídá o událostech, které se odehrály u pátera Schneidera. Schneider mu tehdy chtěl dokázat, že Kristus na kříži není živý, že je to jen vyřezaná figurka, ale když do dřeva zarazil nůž, zdálo se příteli, že Kristus krvácí. Společně navštíví hrob pátera a jsou přítomni svědky požáru obilného pole. Přítel v však opět vidí přízrak – dívku na kříži – a utíká ze hřbitova. Poté se oba několik měsíců věnují studiu, o příhodě nemluví. Jejich píli však přeruší roku 1866 další

³⁷ ARBES, Jakub. *Ukřižovaná. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 273.

válečný konflikt, tentokrát prusko – rakouská válka, a přítel musí narukovat. Tuší, že se už nevrátí a v předvečer svého odchodu vypráví vypravěči o přízracích, které vidí.

V této chvíli se dostáváme do nejsložitější části romaneta z hlediska retrospektiv. Přítel vypráví o červnových událostech roku 1848, kdy se s ženou, která ho jako malého chlapce měla hlídat, ukryli v chrámové kapli. Zde se chlapec setkává s podivným mužem, který tvrdí, že býval nejlepším přítelem jeho matky, a který se měl o něj po jeho smrti postarat. Tento muž, ve kterém nám později autor odhalí pátera Schneidera, vypráví o příběhu, který se udál v době polského povstání nedaleko Tarnova. Jel sem za svým přítelem – Židem, který tu žil se svou šestnáctiletou dcerou. Jejich statek napadli jednoho večera sedláci, kteří se nechtěli zúčastnit povstání. Schneider, který je už v této době páterem, jim v tom sice nejprve zabrání, ale Židova drzost je opětovně rozlítí. Schneidera zbijí a odvedou dívku. Vesničané dívku ukřižují a páter ji poté, co se probere, chce z kříže sundat. Povede se mu to po poměrně dlouhé době a následně omdlí. Poté byl zachráněn setninou vojáků a dívka sice přežila, ale byla dopravena neznámo kam.

Zde končí další část vyprávění a vracíme se nejprve do roku 1848, a poté do vypravěčovy současnosti. Přítel odchází do války a prosí vypravěče, aby v případě jeho úmrtí předal jeho mozek k vědeckému zkoumání. Přítel píše vypravěči dopisy z války a mimo jiné mu zde líčí příhodu, která souvisí s předchozími událostmi. Ve své setnině se setkává s mužem, který se přímo účastnil ukřižování nevinné dívky a vypráví o tom ostatním. „Jako židé ukřižovali Krista, tak ukřižujeme my židovku!“³⁸ Přítel tohoto muže zabije šavlí a chce najít dívku, která byla před lety ukřižována. Nachází ji v nedalekém klášteře, ale mrtvou, zbyl po ní jen jakýsi dopis, který měla u sebe při příchodu do kláštera. Přítel tedy sice odhalí tajemství nebohé dívky, ale Arbes tímto příběh ještě nekončí. Přítel je v bitvě raněn, ale přežije. Vypravěč ho navštíví v kapli a při společném rozhovoru opět spatří přízrak ukřižované dívky. Tentokrát však jej spatří i sám vypravěč. Přítel si v šílenství obnoví svá zranění a zemře. Vypravěč poté vyhoví jeho přání a předá jeho mozek k vědeckým účelům – přítel si přál zjistit, zda-li netrpěl nějakou mozkovou poruchou, která by mu umožnila vidět tyto přízraky.

Vypravěč nakonec jako vždy zčásti osvětluje přítelovy vidiny. V kapli, ve které přítel zemřel, se před lety také poprvé setkal se Schneiderem, a právě zde měl svou první vidinu. Vypravěč si tyto vidiny dává do souvislosti s dívkou, která je v kapli na kříži – sv. Starostou, která podle legendy tajně vyznávala křesťanství. Vypravěč však přece jen dává čtenáři podnět k přemýšlení, když kostelník vypráví, jak se za červnových dnů roku 1848 vyzul sv. Starostě

³⁸ ARBES, Jakub. *Ukřižovaná. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 363.

nějakým zázrakem z nohy pantoflíček... Vypravěč tedy opět ponechává čtenáři možnost věřit v existenci tajemných sil, byť do značné míry předkládané události vysvětluje. Jak je možné, že přítel opakovaně viděl přízraky ukřižované Rút, je možné, že chtěla dívka pomstít své ukřižování skrze vojáka, který zabije jejího vraha? Nebo skutečně trpěl přítel nějakou mozkovou poruchou, která se vyvolala díky Schneiderově vyprávění v kapli? Tyto a ještě mnohem více otázek si může čtenář pokládat po dočtení posledních řádků.

Rút je tedy poměrně ojedinělou postavou v Arbesových dílech. Dívka, která se stala obětí náboženského fanatismu, velmi výrazně ovlivňuje životy i po své smrti. Ačkoli nijak do děje nezasahuje, udává směr osudu hned několika lidem. Dokonce i s osudem vypravěče zamíchá, neboť on sám přiznává, že potom, co si přečetl pochmurný lístek, se kterým kdysi Rút přišla do kláštera, a který psal Schneider, stal se z něj postupně zase onen bázlivý, ostýchavý a netečný samotář, jakým byl na začátku. Není nic překvapujícího na tom, že ji autor opět popisuje jako bytost téměř nadpozemskou. „...k čemu líčit dobrotu, mírnost a lásku bledoučké, takřka éterické této bytosti s divuplným výrazem v černém oku? – K čemu mluvit o něžné, běloučké ručince, o kyprých, purpurových rtech, o hustém, hebkém vlasu havraním, o lehynkém ruměnci na bledých líčkách, když se studem zapýřila, o měkkém, lahodném zvuku hlasu, když promluvila?...“³⁹ Dívka je líčena skutečně jako dokonalé dílo boží a není tedy divu, že chce přítel její smrt pomstít a čtenář ho v této snaze jistě němě podpoří. Možná by se děj vyvíjel jinak, kdyby byla ukřižována stará ohyzdná stařena...

V tomto romanetu Arbes mistrně spojil mystično, odpor k militarismu, bezpodmínečné víře v Boha a touhu po vědeckém poznání a vysvětlení. Dívka tvoří dobový ideál perfektní ženy, navíc se zde ani nijak výrazně neprojevuje, pomineme-li autorem zmíněné „zapýření“. Je brána jako ztělesnění všeho dobrého své doby v kontrastu s několika zmíněnými válečnými konflikty, bídou a morálním úpadkem. Možná měl přítel své vidiny proto, že Rút byla ztělesněním všeho, po čem toužil. On sám o sobě hovoří jako o odpůrci válek a také zmiňuje svůj nenaplněný sexuální život, který by mohl podle jeho vlastních slov zapříčínovat přízraky ukřižované dívky. Každopádně zde Rút působí jako jakási „šedá eminence“ všeho okolního dění a je také možné, že jen Arbes ztělesnil do nevinné a mučené dívky všechno, o čem se domníval, že je na světě dobré a je to každý den „mučeno a vražděno“ stejně jako krásná židovka na kříži. Teď už ale přejdeme k další dívce, kterou jsem v předchozím textu už mnohokrát zmiňovala, neboť především ona se stala obětí dobových společenských konvencí narozdíl od předchozích dívek, kdy jedna byla obětí náboženského fanatismu a druhá se

³⁹ ARBES, Jakub. *Ukřižovaná. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 324.

vlastně stala obětí své vlastní krásy. Ale i Ismena z romaneta *Zázračná madona* bude nakonec muži obdivována pro svou hříšnou a nadpozemskou krásu, ale narozdíl od Regíny a Rút musí Ismena svou nabytou krásu zaplatit životem.

4.3 ZÁHADA MURILLOVY MADONY

I toto romaneto z roku 1875 začíná jako většina ostatních tragicky. Na samém začátku se setkáváme s bídou v podobě malé chudé chaloupky na Novém Světě. Autor ještě podtrhává všudypřítomnou bídu detailními popisy prostředí. Zatímco okolní prostředí se vlivem přicházejícího jara pomalu probouzí a zahání všechno smutné a chmurné, na Novém Světě ani vliv jara nemůže zahnat chudobu a beznaděj. „Zvláštní, podivné to zákoutí Prahy! Jediná ulice, vlastně skoro jediná řada domů a baráků, a přece nyní už bezprávně tak smutně pověstna svou pokorně podlízavou nebo dotíravě drzou bídou, svými potulnými, ošumělými a rozedranými existencemi, svou bezohlednou, vyzývavou surovostí, svým mravním kalem a pustými divokými vášněmi svými!“⁴⁰ V chudé světničce sedí matka a vedle v zakrytém koši na prádlo leží novorozená holčička s chorobně nažloutlou pleť. Matka jeví duševní neklid. Vzpomíná na seznámení s otcem holčičky, který ji opustil a představovala si jako každá matka, že bude mít krásné dítě. Dítě v košíku však ani zdaleka nepřipomíná ideální krásu bohorodičky, jejíž obraz má dítě na krku. Matka v zoufalství své dceři zatáhne kolem krku smyčku. Chce dítě uškrtit, ale po chvíli duševních muk si to rozmyslí. Jakmile ale spatří ohybnou tvář dítěte, zápasícího se smrtí, omdlívá. Takto končí první kapitola. Matka je zde i přes chudobu a bídu popisována jako asi dvacetiletá, spíše boubelatá venkovská dívka s pravidelnou, skoro sličnou tváří a kypřými nadry. Na sobě má ošumělou šedivou suknicí a vybledlý šáteček. Popis ženy, místnosti, která je nizoučká a plesnivá, i nábytku – rozviklaného a chatrného – má ještě umocnit představu nejhorší lidské bídy. A do toho všeho se objevuje děťátko, které je ošklivé, stejně jako vše kolem něj. Není tedy divu, že matka nemá naději, že by někdy její dítě mohlo být šťastné.

Po této úvodní scéně nás autor seznamuje s nepostradatelnou postavou romanet – přítelem. Tentokrát ho však sledujeme ve věku zhruba dvanácti let, jak se dostává do domu bohatého správce botanické zahrady, který ho pohostí. Arbes zde ukazuje dobročinnost, kterou někteří bohatí prokazují chudým (tehdy byla dobročinnost poměrně moderní – stačí si jen připomenout úsilí řady žen i mužů o lepší podmínky pro chudé spoluobčany). Chlapec se v domě správce setkává se dvěma dívkami. Jedna je zdravým kypící „štíhlá, bledoučká,

⁴⁰ ARBES, Jakub. *Zázračná madona*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 131.

černobrvá slečinka neobyčejně jemných tahů a hebkých kadeřavých černých vlasů...hlas její zněl jako stříbro...“⁴¹ Chlapec je dívkou naprosto okouzlen, naproti tomu asi šestileté dívky, sedící vedle sličné slečinky si téměř ani nepovšiml. „Obličej děvčete jevil sladkou dětinnost, tahy jeho byly pravidelné, ba sličné. Také zlatoplavý vlas a oko, velké a tklivé jako oko gazely, zvláštním, poněkud přitlumeným leskem a snívou lahodností poutaly pozornost; ale tělíčko dívčino bylo suchoučké, jako vyhladovělé, pleť pouvadlá, špinavě nažloutlá a kolem očí tmavější namodralé kruhy jako u osob vyžilých, vysílených.“⁴² Při odchodu se chlapec s Ismenkou – tak se druhá dívka jmenuje – pohádají a on jí strhne z krku medailónek. Když jí ho chce posléze vrátit, ona už ho nechce.

Opět se překleneme přes pár let a konečně se setkáváme s vypravěčem, který čtenáři předkládá příběh přítele. Vypravěč tedy opakuje jen to, co mu řekl přítel, který se přímo účastní děje. Další vyprávění tedy probíhá v ich-formě, ale přítelovými ústy. Po letech objeví medailónek, který strhl z krku mladičké Ismeně. Je na něm vyobrazena kopie Murillovy madony. Od té doby je přítel – nyní vypravěč – posedlý sbíráním fotografií a obrázků nejrůznějších madon. Opět zde dívka výrazně ovlivňuje něčí život, aniž by si toho byla sama vědoma. Nynější vypravěč se setkává se svým bývalým spolužákem a přesvědčí ho, aby zkusil malovat kopie madon, což se mu poměrně dobře daří. Vypravěč je jednoho dne požádán, aby zúročil své znalosti ohledně lučby a pokusil se vzbudit v jedné dívčině zájem o tento obor. Vypravěč zvolí téma, které se mu jeví jako nejzajímavější – jedy. Dokonce nechal expliky této své přednášky svázat, aby je mohl nechat své žačce. Jaké je jeho překvapení, když zjistí, že jeho žačkou není nikdo jiný než Ismena. Stejně, jako se díky Ismeně začal zajímat o madony, začíná se teď zajímat o Ismenu. Je to dívka, která je stejně jako např. Rút ztělesněním dobroty, čistoty a prostoty, které z ní činí nadmíru zajímavou a také tajemstvím opředenou bytost. Autor používá v souvislosti s ní opět vzletná adjektiva: čarokrásná, jasnomodré snivé oko...bez ohledu na tyto popisy je neustále odpuzován dívčinou suchoučkou a vyhladovělou postavou, která vzbuzuje lítost. Vypravěč se po čase s Ismenou ožení. Autor popisuje chudý, ale šťastný život v chudobě. Podle Arbese totiž, jak už jsem zmiňovala výše, pocházejí nejlepší a nejčistší věci právě z chudoby (což ovšem nebyl příliš reálný obraz té doby – těžko si představit, kolik lidí mohlo být v prostředí nejhorší bídy skutečně šťastno. Na denním pořádku bylo spíše psychické a fyzické strádání a týrání). Vypravěči neustále není jasné, kde se vzal tenký červený proužek na dívčině krku. Přítel odjíždí do Madridu a pokouší se namalovat kopii originálu Murillovy madony. Mezitím se Ismena ve své

⁴¹ ARBES, Jakub. *Zázračná madona*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 148 – 150.

⁴² ARBES, Jakub. *Zázračná madona*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 150-151.

dobrosrdečnosti svěří manželovi se svou minulostí. Zde se odehraje scéna, kterou už jsem líčila výše: vypravěč se nedokáže přenést přes fakt, že Ismena je dcerou kněze a že se jí vlastní matka pokusila zavraždit. Tehdy se jí to nepodařilo, protože obraz madony, který měla na krku, měl ostré hrany, a ty přežily stužku. Vypravěč ji vyhání i s jejich společným dítětem.

Po Ismenině odchodu se dostáváme do současnosti. Vypravěč má výčitky a chce nějak svůj čin ospravedlnit. Často navštěvuje Nový Svět a zjistí, že jejich dítě zemřelo a Ismena zmizela neznámo kam. Také přítel se vrací ze Španělska a v rozčilení se snaží dokončit kopii Murillovy madony, ale stále ji nedokáže přesně vyobrazit. Tvrdí, že originál vypadá úplně jinak a žádná kopie se mu nevyrovná. Jednoho dne se vrátí z Týnského chrámu a sděluje vypravěči, že viděl živý originál Murillovy madony. Vypravěč se tam ihned vydá a pozná v neznámé Ismenu, která se však zázračně změnila. Opět se shledávají a nějakou dobu spolu šťastně žijí, ale Ismena se změnila fyzicky i duševně. Objasňuje svůj život po svém odchodu s dítětem – v romanetu vždy někdo dodatečně objasňuje minulost. Ismena omlouvá jeho jednání a dokonce ho prosí za odpuštění. Odjíždějí spolu na malý statek, který Ismena zdědila po zemřelém pěstounovi. Zde však záhadně onemocní a lékař pozná, že jí není pomoci, že byla otrávena. Teprve v této chvíli Ismena objasňuje svou změnu. V malých dávkách požívala otrušík, který má zázračný vliv na vzhled pleti. Za svou krásu však Ismena musí zaplatit životem, a od začátku si toho je dobře vědoma. Umírá s medailónkem v ruce, se stejným, který jí kdysi zachránil život. Příběh však nekončí jen tragickou smrtí Ismeny, ale také přítele – malíře, který Ismenu celý život miloval. Rovněž vypravěč trpí její ztrátou, protože teprve v tu chvíli si uvědomí, jak moc ho milovala a věděla, že se mu nikdy nezdála dostatečně krásná. Chtěl by také spáchat sebevraždu, ale nemá na to dost odvahy. „Zlatovlasá má vidina – madona Ismena byla mrtva... Jsem člověk bídný, zbaběle sobecký... Od smrti Ismeny uplynulo už několik roků. Mne k životu a světu už dávno pranic nepoutá, a přece nemám ani tolik odvahy, bych jediným rozhodným skutkem odpoutal se navždy od světa. Přítel malíř byl zmužilejší...Medailónek s čarokrásnou madonou leží v Ismenině hrobě. Ztratil jsem vše. I čarokrásná Ismenina tvář vymizela mi již z paměti, a jenom časem, v okamžicích nejbolestnějších, se mi zdá, jako bych viděl na sebe upřené oko Ismenino; ale nikoli s výrazem nevýslovně sladkým, nýbrž kalné, do krve uplakané, jak je byla na mne naposled upřela, když ode mne zapuzena odcházela, aby se vlastním mým návodem z šílené lásky ke mně zasvětila smrti...“⁴³

⁴³ ARBES, Jakub. *Zázračná madona. In Osudy žen.* Praha, 1988. Str. 246-247.

Toto romaneto zřejmě jako jedno z mála nezanechává na konci v podstatě nic nedořešeno. Je to vlastně příběh tragické lásky, kdy mladá žena obětuje svůj život, aby se podobala ideálu krásy svého manžela. Možná Arbes ani netušil, jak moc nadčasové dílo napsal. I v dnešních dnech jsme stále více svědky šíleností, které ženy podstupují, jen aby byly stále krásné. Dnešní ženy však bojují spíše s časem, kdežto Ismena bojovala se svým osudem. Láska jediného muže, kterého kdy milovala, pro ni byla tak důležitá, že za ni vědomě položila život. Arbes si zde také všímá pomíjivosti a vrtkavosti krásy. Krásnou „černobrvou“ slečinku, kterou vypravěč kdysi potkal u oběda u správce, se postupně změnila téměř k nepoznání, kdežto z nehezké Ismeny se stal ideál krásy. „Před několika roky ještě čarokrásná dívka, plná nadějí, - a nyní již pouvadlá, stárnoucí paní, obírající se jen myšlenkami o smrti!“⁴⁴ Ismena se navíc stala vlastně obětí dobových konvencí a představ o bezúhonnosti, protože kdyby nebylo tak zavrženíhodné být nemanželskou dcerou kněze, neměl by vypravěč důvod ji vyhodit a ona by se neotrávila. I přes všechna kdyby je však nesporné, že i Ismena ovlivnila život a smrt mnoha lidí, včetně té své. Tato nevšední sebevražda jí však umožnila něco, co se většině lidí nikdy nepovede; strávit poslední chvíle života šťastná a po boku člověka, kterého omilovala.

Čtvrtá dívka, o které bych se chtěla zmínit, se také něčím liší od všech ostatních – jako jedna z mála Arbesových ženských postav netrpí bídou. Je krásná, vzdělaná, odvážná a velmi tajuplná až do konce...

4.4 TAJEMNÁ AKROBATKA

Jak už jsem zmiňovala výše, byl Arbes roku 1873 odsouzen k třináctiměsíčnímu vězení v České Lípě. Právě o tomto období svého života podal svědectví ve svém díle *Akrobati*. Toto dílo začal psát už během svého pobytu ve vězení, ale dokončil jej až roku 1878. Jak už jsem říkala, je dívka, která vystupuje v tomto díle neobvyklá už tím, že není chudá. Je to však jen díky tomu, že se z existenčních důvodů provdala za lékaře.

Vypravěč se s Eldorou setkává právě v českolipském vězení. On ji zaujme, protože ho vidí na vězeňském dvoře cvičit kocoura a on je zase okouzlen jejím zpěvem. Díky cvičenému kocourovi si mohou předávat vzkazy, aniž by se kdy setkali. Eldora mu prostřednictvím dopisů vypráví o svém životě a opět se tu objevuje kritika roku 1848. Eldora vzpomíná, jak byl na barikádách zraněn její otec a nespravedlivě zatčen. Eldora pak přichází na nádraží, když je autor propuštěn a jede domů. Zaslechne rozhovor dvou mužů evidentně o Eldoře, ale nedává mu to žádný smysl – v této chvíli se objevuje nepostradatelný prvek – záhada.

⁴⁴ ARBES, Jakub. *Zázračná madona. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 237.

„Podívejte se!“ pravil po německu ku svému známému ve vagóně. Tam stojí primadona, o kteréž jste byl dnes ve Varnsdorfu slyšel vypravovat...Kde, kde? Optal se kvapně a dodal: Znáte její rodiče? Zám, pravil přednosta stanice...přeslechl jsem další otázku z vagónu a zaslechl jen odpověď přednosta stanice, jenž jda podle vlaku pravil: Nejoriginálnější žába...Libo-li – tedy nejoriginálnější želva nebo tygr...Přednosta stanice podle rozjetého vlaku už skoro běžel. Jak se zdálo, vysvětloval cosi svému známému. Nezaslechl jsem než poslední jeho slova.Nejgeniálnější opice, kterou jsem kdy v životě svém spatřil.“⁴⁵ Není tedy divu, že vypravěč z těchto slov není příliš moudrý. Setkává se s Eldorou na nádraží a ačkoli si ji představoval jinak, je jí okouzlen. Charakterizuje ji jako čarokrásný přízrak, na který nemůže nikdy zapomenout. Samozřejmě myslí na Eldoru ve vší počestnosti, neboť se zde objevuje ještě jedna žena – vypravěčova manželka, což je v romanetech poměrně neobvyklé. V Akrobatech se vyskytuje jen proto, že Arbes vycházel ze svého skutečného reálného prožitku. „Žínka“, jak ji vypravěč nazývá, je žena počestná, pracovitá a samozřejmě skvělá matka a hospodyňka, která kupodivu na Eldoru nežárlí, i když se jí manžel přizná, že k Eldoře určité city chová. Obdivuhodná žena! A dokonce vypráví jednoho dne manželovi, že viděla na jízdárně v cirkuse skutečně „interesantní zjev“ a že nápadně připomíná Eldoru, jak ji znala z vyprávění. Vypravěč se jde druhý den také podívat do cirkusu a skutečně v „interesantní“ dívce poznává Eldoru. Velmi pečlivě ji pozoruje a popisuje vše, co dělá a jak se tváří, aby čtenář nebyl o nic ochuzen. Z mimiky jejího obličej se snaží vyčíst, na co právě myslí. Postupně mu dochází, že Eldora má pravděpodobně co do činění se světem akrobatů, což je pro dívku té doby poměrně nevšední záliba. Dokonce ji po vystoupení pozoruje, jak se baví s jedním akrobatem – pravděpodobně Angličanem – slovům ale příliš nerozumí, a tak zůstává příběh stále zahalen záhadou. Po vystoupení se konečně opět shledává s Eldorou, a ta ho seznamuje se svým manželem – doktorem Steinem. Doktor je do jisté míry opak Eldory – tichý, vzdělaný, dobrý a toužící po rodinném životě. Vypravěč na první dojem konstatuje, že lékař svou ženu velmi miluje, ale zároveň má pochopení pro její vášnivou povahu. Vypravěč dochází k Eldoře do bytu velmi často a po čase se svěří své „žínce“, že k Eldoře chová určité city. Manželka je však moudrá žena, poslušná tehdejších mravů – ocení manželovu upřímnost a tvrdí, že city nezávisejí na rozumu. V tehdejší době se ještě „pomíjivým“ citům nepřikládala taková důležitost, tudíž manželka byla vlastně ráda, že s ní její manžel je, protože si je vědom, že je to rozumný svazek a věděla, že kvůli nějakým citům by ji neopustil.

⁴⁵ ARBES, Jakub. *Akrobati. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 425.

Eldora je, jako většina ostatních hrdinek, žena velmi krásná a všude budí pozornost, což mají Arbesovy hrdinky také společné, neboť jsou to ženy velmi zajímavé a hlavně tajemné pro své okolí. „Mnohý z mých přátel by mi mohl dosvědčiti, že mě v tu dobu upozornil na bledoučkou mladou dámu, která obyčejně k večeru procházela se v průvodu ničím nápadného pána po Příkopech.... Nápadná bledost, vlastně sněhobílá plet' Eldořina, neušla ani pozorovatelům povrchním, vycházejícím na ulici jen proto, aby vůbec někam vyšli. Leč nikdo nevěděl, kdo a odkud ta dáma jest; mnohý tušil, jiný pak poznal, že jest v Praze cizinkou, z čehož souzeno, že co nejdříve zase Prahu opustí.“⁴⁶ Vypravěč však ani zdaleka netušil, jak moc blízko má Eldora ke světu akrobatů, o čemž svědčí i fakt, že v jejím pražském bytě se vypravěč setkává i s vězeňským kocourem, kterého však Eldora přiučila mnohým dalším kouskům. Jednoho dne se setkává s Eldorou bez přítomnosti jejího manžela a ona mu vypráví o svém mládí – teprve v této chvíli se nám odhaluje větší část Eldořiny záhadné minulosti, jak se však později dozvíme, ještě stále to není všechno. Vypráví o svém mládí a o čase, kdy její otec „hrál“ proslulého vídeňského orang-utana. Detailně popisuje, jak se z jejího otce stala „opice“. Když však jeho sláva pobledla, musela se provdat za doktora Steina, aby u něj našla existenční zajištění pro sebe i svého starého otce. Ačkoli to tehdy nebylo nic divného a většina žen se stále vdávala jen kvůli zajištění, je vypravěč jejími slovy velmi překvapen, neboť si do té doby myslel, že se Eldora vdala z upřímné lásky a nikdy by nečekal od tak vášnivě a svobodomyslné ženy, že se vdá z donucení. Když mu Eldora už skoro vše řekne, přeruší autor její slova, aby zůstala část záhady ještě uchována. „Avšak promiňte mi další... Prořeklat' jsem i tak již více, nežli se s konvenienčními mravy srovnává...“⁴⁷ V této chvíli se poprvé setkáváme s tím, že vypravěč začíná téměř pochybovat sám o sobě. V ostatních romanetech se setkáváme sice s tím, že chválí ženskou krásu, ale nikdy nedává najevo, že by byl v pokušení... V tomto romanetu je to o to více „pobuřující“, že se již dříve zmínil o své „žince“. Eldora však v nastalé situaci prokáže více duchapřítomnosti než sám vypravěč. „Cítil jsem toliko, že mi srdce poněkud prudčeji bije... Neboť meškati s mladistvou, sličnou a zajímavou žínkou, která se nám byla právě přiznala, že manžela svého nemiluje, o samotě, dívati se jí v hluboké, výrazné oko a cítiti lítost s osudem jejím – jest i pro stoika situace poněkud svůdná, neřku-li pro člověka, v jehož duši byl už počal klíčiti sladký hřích a před jehož duševním zrakem vznášival se obraz Eldořin mnohdy již v tak milé svůdnosti jako před mnoha lety obraz bytosti nejmilejší... Avšak provdané ženy bývají mnohdy ukrutnější, než si snad samy přejou; Eldora aspoň v tomto případě zachovala se podobně. Pozorujíc, že jevím

⁴⁶ ARBES, Jakub. *Akrobati*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 443.

⁴⁷ ARBES, Jakub. *Akrobati*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 466.

poněkud rozpaky, odbočila náhle k předmětu zcela jinému. „Ale vy mužští býváte někdy podivní“ pravila tónem laskavé výčitky. „Právě si připomínám, že jste mě vůbec ještě ani nepozval, abych navštívila vaši žinku...“⁴⁸ Eldora tedy situaci nakonec zachrání a vypravěč sám se zastydí, ale stejně je to pro čtenáře jakási novinka – autor nám ukazuje, že i vypravěč je „jen člověk“ náchylný k hříchu, ačkoli v ostatních dílech většinou vystupuje jen jako zprostředkovatel příběhu někoho jiného a jeho samotného se dotýká spíše okrajově, přičemž o jeho osobnosti se nedozvídáme nic kompromitujícího. Možná je to díky tomu, že se jedná přímo o určitý úsek autorova života, který sám prožil, tudíž i vypravěč - autorovo alter-ego – se myšlenkami více blíží „obyčejným smrtelníkům“. Vypravěč dokonce začne žárlit, když vidí v noci vcházet do Eldořina bytu cizího muže – akrobata, se kterým ji už jednou viděl. Má potřebu, v rámci zachování slušnosti, se Eldory na všechno vyptat. Je potom velmi překvapen, když Eldora o tom muži mluví naprosto otevřeně. Vypravěč se setkává s akrobatem a po tomto setkání se k Eldoře stane velmi chladným. Ovšem slabá mužská povaha dlouho neodolá Eldořině smutku a zamlklosti a vzbudí soucit ve vypravěčově duši. Eldora po nějakém čase opouští Prahu i manžela a utíká s akrobatem. Manželovi nechá lístek, který ovšem adresuje vypravěči a chce po něm, aby vše sdělil jejímu muži. Eldora si je v tomto dopise naprosto jistá, že jí manžel i vypravěč prominou a kupodivu se nemýlila. Manžel prý něco takového očekával už několik měsíců, ale přesto s ní zůstal. Dokonce ji nazve šlechetnou a vzácnou duší, ale s vášnivou a nezkrotitelnou povahou. Málomluvný zamilovaný muž tehdejší i dnešní doby zřejmě své manželce takto odpustil.

Po zmizení Eldory má vypravěč neodolatelnou touhu cestovat a každý rok jezdí do Řezna a stráví zde jeden den v zapadlé hospůdce. Shodou okolností se z hospůdky jde jednou podívat na jakési představení v místním divadle. Ke svému překvapení zde vidí vrhače nožů, jak hází nože po přivázané zpívající dívce, kterou není nikdo jiný než Eldora. Své poslední vystoupení tu předvede i kocour, který se opozdí v nacvičeném skoku, změní tím dráhu nože a ten se zabodne Eldoře do hrudi tak nešťastně, že na následky umírá. U smrtelného lože hlavní hrdinky samozřejmě nechybí vypravěč a objasňují se tu zbývající záhady. Nejinak je tomu i v tomto romanetu – Eldora objasňuje, že akrobat není její milenec, ale bratr Edgar. Sděluje také vypravěči, proč odešla z Prahy. Stejně jako většina ostatních hrdinek, i ona je v hodině své smrti nesmírně statečná a usmívá se. Eldora umírá a všichni muži jsou z její smrti velmi zdrceni. Vypravěč odjíždí ráno zpět do Prahy. Svou náladu staví do kontrastu s počasím. Vždy, když jel do Řezna, bylo v Praze krásně a v Řezně přšelo. Tentokrát však bylo v Řezně

⁴⁸ ARBES, Jakub. *Akrobati. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 466-467.

slunečno a v Praze ošklivě. Jako by se s ním Eldora v Řezně loučila skrze krásnou letní noc, která ji může vypravěči připomenout. Jak on sám však tvrdí, v jeho duši panuje pravý opak – noc temná a pustá. Do Prahy tentokrát vypravěč přijíždí nikoli za krásného jitra a osvěžen, jako tolikrát před tím, ale vrací se za „bouřlivého večera a se srdcem zdrceným...“⁴⁹

V tomto romanetu vzdal Arbes hold všem druhům umění i umělcům. Jak víme, podporoval a prosazoval za svého života nejednoho umělce, Obdivuje nezkrotnou duši umělců a také chápe jejich potřebu obětovat umění všechno. Je zajímavé, že v tomto ohledu nedělá rozdíly mezi muži a ženami. Umění považuje za jakousi sféru života, kde jsou si všichni alespoň do jisté míry rovni. Je to jakýsi paralelní svět vedle světa konvenčního, kde by taková svoboda ženě dopřána nebyla. Ostatně umění byl skutečně specifický okruh činnosti, kde se leccos tolerovalo. Svědčí o tom už jen fakt, že umělecká sféra byla jediná mimo sféru rodinného krbu, kam mohla žena poměrně brzy pronikat. Eldora je tedy už jen tím, že je umělkyní, jednou z nejsvobodnější Arbesových hrdinek. Poslední ženou, o které se v souvislosti s Arbesovými hrdinkami zmíním, je bezejmenná žena z posledního romaneta, na které se autor snad více než kdy jindy snažil ukázat zhoubný vliv církevních učenců, nestrádaný za celá staletí.

4.5 V ZAJETÍ CÍRKEVNÍCH VIZÍ

Jak už jsem řekla výše, Poslední dnové lidstva jsou posledním Arbesovým romanetem. Vyšlo v roce 1895, tedy o poznání déle než většina jeho vrcholných děl. V mnohém je toto romaneto pro Arbesovy příznivce překvapením, v mnohém možná trochu zklamáním, neboť se pohybuje v poněkud odlišných rovinách než díla předcházející. Je to zřejmě Arbesovo nejfilozofičtější dílo. Dlouhé a někdy poměrně rozvleklé pasáže o přírodě a vědeckém přínosu pokazují na autorovu duševní vyzrálost. Ačkoli ani zde samozřejmě nemůžeme přehlédnout prvky romaneta, daleko více se Arbes zaměřil na úvahy, především v otázkách víry. Jako ve všech romanetech, nechybí ani tady záhada, která je postupně mnoha logickými odbočkami vyřešena, ale zdá se, jako by děj byl odsunut na podřadnou kolej. Slouží spíše jen jako ilustrace k myšlenkám, které autor čtenáři předkládá. První, co případného čtenáře zaujme, je nezvyklá délka romaneta. Zatímco jeho předchůdci mají okolo 100 stran, toto romaneto se vyjímá na ploše zhruba 240stran. I tato nezvyklá délka jistě svědčí o výjimečnosti tohoto díla.

Vypravěč se téměř v ničem nevymyká svým předchůdcům, snad jen má více filozofujícího ducha. V podstatě je to ale tentýž autorský vypravěč jako v předchozích dílech. Změna

⁴⁹ ARBES, Jakub. *Akrobati. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 510.

nastává v postavě přítele. Ten tu není popisován jako vypravěčův „přítel nejvěrnější“, ale objevuje se v postavě pátera Vamberického, který se stává jakýmsi druhým vypravěčem příběhu jedné nešťastné ženy. Jako v mnoha jiných Arbesových dílech, nechybí v tomto romanetu ženská postava, jakožto bytost tvrdě zkoušená osudem. Od ostatních hrdinek se však v mnohém liší, ačkoli na to čtenář přijde až později. Především se za celou dobu nedozvíme ženino jméno. Už z toho je vidět, že zde hrdinka nehraje pro Arbese tak důležitou roli jako dříve. Tato žena je také starší než její předchůdkyně. To zřejmě souvisí i s pokročilejším věkem Arbesovým, kdy už autor neklade takový důraz na krásu, ale spíše na duševní rozvoj svých postav. Jednu věc má však společnou s ostatními. Autor sice není touto ženou tolik uchvácen, jak tomu bývalo doposud, ale i tak mu není zcela lhostejná. V tomto případě se tento zájem ale točí více okolo ženina osudu, než ženy jako fyzické bytosti a slouží spíše jako příklad zhoubného vlivu církve. Je zřejmé, že i v tomto díle se Arbes nevyhnul popisům ženské krásy, ale tentokrát se objevují spíše sporadicky.

Už na samém začátku se ocitáme v jednom z autorových oblíbených míst – v pochmurném chrámě, tentokrát Kajetánském. Tady nás také seznamuje s tajemnou ženou, jejíž šustivé šaty ho přímo fascinují. Její záhadnost ještě zvyšuje fakt, že jí nevidíme do tváře, neboť je zahalena závojem, a to ještě více dráždí autorovu představivost. Žena zajde do zповědnice a v tu chvíli se těžiště vypravěčova zájmu přesouvá na něco jiného – na zповědníkovu ruku, která je vidět pod závěsem. Dle pohybů této ruky se vypravěč snaží domyslet, z čeho se žena zповídá a usuzuje, že jde pravděpodobně o „smrtný“ hřích. Prvek této ruky se pak v díle objevuje ještě několikrát. Díky ní se vypravěč snaží rozluštit duševní pohnutky člověka uvnitř. Žena vychází ze zповědnice a kazatel pochvíli začne kázat. Vypravěč je fascinován jeho hlasem a rétorickým uměním. Jak se později dozvíme, je tato pochvala chápána spíše jako kritika církve, která právě díky takovýmto řečníkům dokáže ovládat davy. Vypravěč je ale fascinován kázáním ještě z jiného důvodu. Téma kázání je Poslední soud a na vypravěče, který je samozřejmě milovníkem vědy, působí kázání jako brilantní vědecká přednáška. Není divu, protože jak později zjistíme, je i sám kazatel muž zapálený pro vědecké zkoumání. Vlastně všechny hlavní mužské postavy v tomto romanetu jsou nadšení vědátory, ale o tom se detailněji zmíním v následující kapitole.

Ve chvíli páterova kázání se vypravěč pokouší velmi detailně popsat chrámovou atmosféru. Když je páter uprostřed líčení nejhroznějšího lidského konce, začne venku bouřka, která jako by potvrzovala kazatelova slova o hrůzách, které přijdou. „...několikrát zaslechl jsem zahučení vichru, zařinčení oken, by postřehl i matné zašlehnutí blesku a zaslechl temné zahřímání...Absorbovalť ji skoro výhradně kazatel, jehož slova duněla, ba hřímala právě

chrámem s rozplameňující vášní a s akcenty přímo zdrcujícími. ...Slova plynula kazateli z úst jako divoký příval rozproušené horské bystřiny, strhující všechny hráze. Většiny slov jsem skoro ani nepostihoval; smysl jejich byl mi vždy více lhostejný – a přece jsem naslouchal jako u vytržení. Tak mocně působil na mne zázračný hlas člověka, který nemluvil mi z duše, nýbrž do duše pro tento druh líčení naprosto otupělé. ...Zableskloť se tak intenzívně, jako by stál celý chrám v plamenech, a skoro současně zahřmělo tak mocně, že se chrám v základech svých několik vteřin otřásal. V zablesknutí postřehl jsem nápadně zřetelně fyziognomii kazatelovu. Zdálo se mi, že jest – příšerně rozvášněna...Slov, jež právě pronášel, jsem nepostřehl; ale ústa zdála se bezzubá – jako tmavá prohlubeň.⁵⁰ Při tomto výjevu, při kterém jsou všechny přítomné osoby doslova strnulé, projeví se u ženy nějaký záchvat, při kterém ze sebe začne strhávat šaty a kazatele nazve Filipem. Jak se vypravěč později dozví z novin, byla žena po tomto incidentu odvezena do blázince. Vypravěč pak často přemýšlí o Posledním soudu. Kritizuje středověké kazatele, kteří takovými řečmi dokázali zbláznit celé davy. Vypravěč se ale snaží, narozdíl od „lidí z davu“, počínat si v duchu nejpřísnější logiky a uvažuje, kde se tyto představy v lidech berou, a konstatuje, že musí být podmíněny vlastními vzpomínkami, tudíž u každého odlišné.

V této chvíli nás vypravěč bere na“výlet do minulosti“ a seznamujeme se se vzpomínkami, které utváří jeho představu o Posledním soudu. Není náhoda, že se dostáváme do roku 1848 a Praha se právě ocitla v plamenech po bombardování Windischgrätzem. Vypravěčovy vzpomínky jsou ale velmi kusé, neboť zažil tyto události jako osmiletý chlapec (z toho lze vyvodit, že autor používá své vlastní vzpomínky na danou dobu). Popisuje nám tedy spíše atmosféru a dojmy než skutečné události. Na ty si musí čtenář ještě nějakou dobu počkat.

Dostáváme se zpátky do současné Prahy. Vypravěč se jednoho dne prochází po Praze a poznává místo, kde se jako dítě naskytl při revolučních dnech. Prohlíží si palác hraběte Buquoye. Zde nečekaně narazí na kazatele z Kajetánského chrámu a v této chvíli se začíná osvětlovat část předchozích událostí. Jak už bývá u Arbese zvykem, vše se vzájemně proplétá a zjišťujeme, že všechny nynější i budoucí postavy, které se v příběhu objeví, se již jednou setkaly, a to právě během jednoho revolučního večera při bombardování Prahy. V té době se vypravěč jako chlapec setkal i páterem Ondřejem Vambeřickým, jak se kazatel jmenuje, jeho bratrem Filipem, o kterém se zmínila šílená žena v chrámu, i se samotnou ženou, která byla v té době také malou dívkou. Páter osvětluje vypravěči události, které si jako chlapec

⁵⁰ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 26.

nemůže pamatovat. V tomto okamžiku se poprvé objevuje jméno hraběte Buquoye, který, stejně jako řada dalších lidí, nenávidí režim Klemense Metternicha. Arbes se více než kdykoli jindy zabývá politickými událostmi roku 1848 a poměrně detailně popisuje některé okamžiky (např. zmíněné bombardování Prahy).

V této chvíli bych ráda přiblížila osobnost muže, o kterém se Arbes v pozdějším dění častokrát zmiňuje a evidentně k němu choval i ve skutečnosti hlubokou úctu. Jedná se o hraběte Jiřího Františka Augusta Buquoye. Vše, co o něm páter sděluje vypravěči, má reálný základ. Tento český vlastenec se narodil roku 1781 a zdědil rozsáhlá panství v Čechách. Pro děj romaneta je však rozhodující, že tento muž se velmi zajímal o vědu, především o matematiku, chemii, národohospodářství, medicínu, poezii... Na svém panství dal zbudovat dva originální parní stroje, první v Čechách (i o tom se Arbes zmiňuje). Zmodernizoval výrobu křišťálového skla a ve svých sklárnách v Jiříkově Údolí vynalezl a vyráběl dva druhy neprůhledného hyalitového skla, jejichž výrobní tajemství se nepodařilo nikdy úplně odhalit. Roku 1838 založil také svého druhu nejstarší přírodní rezervace v Evropě, Žofínský a Hojnovodský prales. V roce 1840 odmítl módní socialistické utopie a státní zásahy do soukromého vlastnictví. Stavěl se proti vídeňskému centralismu a v roce 1848 působil v Národním výboru po boku Riegra, Deyma a Eberta. Zemřel v roce 1851.⁵¹ Zmínit osobnost tohoto muže považuji za nutné pro pochopení dalších dějových a myšlenkových souvislostí díla. Vypravěč se sice v díle s Buguoyem nikdy přímo nesetkal, ale s jeho prací i životem ho velmi podrobně seznamuje právě páter Vambeřický, který mu v mládí dělal tajemníka. Buquoy je sice v době dění romaneta již dávno po smrti, přesto se jeho vliv promítá do vypravěčovy současnosti. Jde o záhadný spis hraběte, který nikdy nebyl rozluštěn, a který podle pátera skrývá lék na některé duševní choroby.

Páteru velmi záleží na tom, aby se vypravěč zajímal o osud šílené ženy, za jejíž duševní stav zřejmě může jeho bratr Filip. Vypravěči je však překvapivě osud této ženy v podstatě lhostejný, což je také u Arbese novinka. Po nějaké době se ale náhodou setkává se starým přítelem, který je lékařem v ústavu choromyslných. Podle něj je případ té ženy v podstatě běžný – propukla u ní hysterie. To byla diagnóza, kterou lékaři tehdy používali na celou řadu duševně chorých, zejména žen. Lékař však přiznává, že je na té ženě vskutku něco zvláštního; neustále si přeříkává jakési verše. Domnívá se, že jde o manželskou nevěru, což by se shodovalo i s vypravěčovou teorií, když ji poprvé viděl ve zpovědnici. Vcelku ale ji lékař

⁵¹ *Buquoyové . Významný šlechtický rod na Novohradsku.* [online]. [cit. 2008-06-17].

URL: <<http://www.novohradky.info/buquoyove.html>>

považuje za zdravou a prý bude brzy propuštěna. Ačkoli nechce, začíná se vypravěč o tento případ zajímat. Opět navštěvuje kazatele a ten mu vypráví o životě této ženy. Z kazatele se postupně, jak už jsem říkala, stává druhý vypravěč příběhu a životní osudy ženy tvoří jakousi samostatnou epizodu, příběh v příběhu. Pokusím se teď ve stručnosti přiblížit osudy této ženy, neboť jsou také velmi důležité pro autorovy další úvahy.

Žena je zpočátku opět popisována jako ztělesněná dokonalost, což má společného s ostatními hrdinkami. I zde si Arbes velmi dává záležet na popisu ženy, zřejmě také proto, aby čtenář později více tesknil nad jejím bizarním osudem. „V nazelenalém přisvitu lampy měl celý zjev do sebe cosi přímo kouzelného – nejinak než jako jeden z oněch poetických přízraků, jež pod jménem rusalek a jiných nadsmyslných bytostí vznikají za jistých okolností v rozechvěné obraznosti lidí senzitivních nervů. Bohatý, zčásti rozpuštěný plavý vlas vroubil po obou stranách tvář zdánlivě rovněž tak pravidelně sličnou jako ušlechtilé výraznou, oduševnělou a nejvřelejším citem, nejlaskavější, nejoddanější obětavostí prochvělou. Krásně vyklenuté čítko, antický nos, plné svěží líce a kypré rty – vše zdá se být ve vábném souladu a v nazelenalém přisvitu jako mlhou zastřeno. Jen velké modré oko, obyčejně plné smavé lahody a dobroty, zdá se být tmavší, výraznější, jako by je tutlaná vášeň rozjiskřovala. A přece přes veškerou zdánlivou vzdušnost zjevu stojí tu žena plná životní síly a kypícího zdraví, žena rovněž tak přezádoucí jako cítící živě vše, cožkoli příroda vložila tajemně slastného v živý organismus, a prahnoucí po všem, co slastné, ba vášnivé touhy a přání nejen rozpaluje, nýbrž i ukájí.“⁵² Nedožíváme se v podstatě žádné konkrétní detaily ze života ženy (jméno, věk jen přibližně, místo pobytu...). Kazatel začíná tím, že to byla žena šťastná a bezstarostná, která se šťastně vdala a žila se svým manželem na jakémsi letohrádku za Prahou. Její muž pracuje v Praze a stane se, že se nedostane včas domů. Jedné takové noci vzbudí ženu zvuk houslí a vidí na hřbitově muže, který truchlí pro svou mrtvou ženu. Začne si uvědomovat, jak je její život ve skutečnosti prázdný a její manželská láska nicotná oproti lásce, kterou muž na hřbitově projevuje své zemřelé ženě. I v této chvíli si Arbes dává velmi záležet na vylíčení noci i duševního rozpoložení ženy. Muž se vrací druhý den a opět spolu tvoří nerozlučný pár. Společně se setkávají s kantorem Filipem Vambeřickým, velmi inteligentním mužem, který v noci truchlil na hřbitově. Stane se poměrně častým hostem na jejich politických večírcích, které manžel pořádá. Jednoho dne přijde ženu navštívit, když její manžel není doma. Povídají si o životě i o Filipově mrtvé ženě. Vyjeví jí nečekané stránky života, když jí líčí svou velikou lásku k manželce a své názory na život. Např. se zmiňuje o tom, že nevěří v posmrtný život.

⁵² ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 65.

Vypráví, jak ho jakási kniha zbavila smutku a cituje jí část balady. Odcituji tento úryvek, neboť se mi tato slova jeví velmi důležitá pro celkové vyznění příběhu a také je vyjádřením autorova názoru na smrt. Tato slova pak prostupují celý příběh a jsou jednou ze základních myšlenek tohoto romaneta.

„...Pláčeš-li na hrobě, zbytečně naříkáš –
Zbytečně, má milá, srdce mé rozdíráš!
Avšak když srdce tvé blahem se rozvlní,
nejsladší vůně hned rakev mou naplní“⁵³

Žena si pak jde lehnout, zapomene ale zamknout dveře a Filip ji v noci navštíví. Ona ho chce vyhodit, ale upadne a udeří se do hlavy. Probudí ji vášnivé líbání. Opět pošle Filipa pryč, ale omdlí a vzbudí se až v posteli, kam ji donesla služka. Žena dlouho stoná a po čase se zjistí, že je těhotná. Po porodu, když se podívá na své dítě, zhrozí se a je přesvědčená, že dítě je Filipa, neboť neví, co se s ním dělo, když byla tehdy v bezvědomí. Jeho ryšavé vlásky a zvláštní obličej velmi připomínají Filipův. Nechce své dítě ani vidět a ponoří se do jakési duševní letargie. Otec nechá chlapečka u vychovatelky a vzorně se o něj stará. Žena ho však už v životě nechce spatřit a nespátří. Celý život trpí pak pro domnělou manželskou nevěru. Začala Filipa nenávidět a prahla po pomstě. Paradoxně se díky tomuto duševnímu utrpení stala „dobrodinkyní každého nešťastného“ a stala se extrémně zbožnou. Postupně byla tak přeplněná obrazy o konci světa a mukách mučedníků, že sama prahla po utrpení, aby se také stala mučednicí. Utrpení se jí však nedostávalo, tak se začala utěšovat myšlenkami na Poslední soud, kdy každý dostane, čeho zasluhuje. V její mysli existovaly dva paralelní světy – obraznost se rozvíjela jen za přispění legendárních dojmů, které jí předhazovala církev. Nejdříve měla tyto představy jen ve dne, později i v noci – Nejdříve to byly příjemné sny plné nádhery, ale ty postupně vystřídaly sny děsivé. V této chvíli jako by si autor liboval v líčení hrůzných scén a dává tím ještě více najevo, jak zhoubný vliv může mít církevní učení a hrozby na mysl člověka. „...Z chaotického vlnění příšerných oblud prokmitají vždy zřetelněji nože, meče, špalky, sekery a nesčetné druhy mučidel: od prostého skřipce až po děsnou železnou pannu...A vše to seskupuje se brzo zde, brzo onde v plastické a barvitě obrazy nejrůznějších mučení: zde lámání kolem, onde v narážení na kůl, jinde v planoucí hranici

⁵³ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 93.

nebo v smutně pověstná autodafé...“⁵⁴ Těmito představami začaly i halucinace, které se posléze projeví v Kajetánském chrámě, když kazatel mluvil o Posledním soudu.

Tímto prozatím končí kazatelovo vyprávění o životě nešťastné ženy. Vypravěč i páter chtějí nebohé ženě pomoci. Páter objevuje dopis po zesnulém bratrovi, ve kterém Filip tvrdí, že ženě nic neudělal a velmi se omlouvá. Dopis však nikdy nebyl odeslán. Páter bratrovým slovům nevěří, neboť dítě je mu skutečně velmi podobné. Toto místo využívá autor k tomu, aby rozvedl další, ze svých úvah, tentokrát o prolhanosti lidské rasy. Tato slova vkládá do úst páterovi, protože jsou to právě kazatelé, kteří si mohou na základě zpovědí učinit nejpřesnější obraz o lidské povaze. Tvrdí, že lidé se učí lhát už ve škole, lže se v politice, v literatuře i v dalších oblastech umění a lidských činností. Nevěří tedy, proč by musel Filip nutně říkat pravdu, když člověk je od přirozenosti bytost prolhaná a ani největšímu poctivci se nestalo, že by nikdy nezalhal.

Páter se rozhodne ženu léčit podle staré Buquoyovy knihy, o které ví, že existuje, ale zatím ji nemůže v pozůstalosti nalézt. V souvislosti s tímto spisem vykládá páter svůj životopis, ale o tom se nyní nebudu příliš zmiňovat, neboť to souvisí především s postavou hraběte, kterou jsem se zabývala už výše. V páterově životních osudech se zrcadlí právě onen obdiv, který autor k hraběti choval. Kritizuje ostatní šlechtice, kteří se nezabývají vědou, ačkoli k tomu mají prostředky a místo toho si staví honosná sídla apod. V tomto romanetu je totiž, jak už jsem říkala, kladen velký důraz na oslavu přírodních věd a logického rozumu a smýšlení, na kterém si Arbes tolik zakládal a kterým se řídí při sepisování romanet. Kritizuje zde také nejrůznější vědecké ústavy, ale především zkorumpovanost Francouzské akademie, která odmítá vydat cokoli, co nebylo původně napsáno francouzsky. Opět se zde objevuje kritika církevní zbožnosti, která způsobuje davové šílení a hrůzu před Posledním soudem. Tyto apokalyptické církevní vize pokládá za nesmysl a považuje je jen za prostředek ovládnutí lidí. Dozvídáme se také konečně něco bližšího o Buquoyově knize, nazvané „Fragmenty ku knize zákonů přírody“, která je založena na vlastním pozorování hraběte a mohla by podle pátera pomoci nešťastné ženě.

Páter končí své vyprávění a žádá vypravěče, aby se pokusil přemluvit lékaře k pokusu na postiženého. Lékař nakonec přece jen souhlasí. Spis je zdárně nalezen a pokus může začít. Ačkoli se vypravěč tohoto pokusu nezúčastní, sleduje ho jako očitý svědek a podává o něm čtenáři svědectví. Pokus je v podstatě založen na získání důvěry ženy a posléze se jí páter snaží bratrovým dopisem přesvědčit, že dítě skutečně není jeho. Opět se objevuje motiv

⁵⁴ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 124.

páterovy ruky, ze které se snaží vypravěč vyčíst jeho duševní pohnutky. Zároveň je také popisována mimika ženské tváře, která se zdá sice na první pohled normální, ale postupně opět začne blouznit o posledních dnech lidstva. Lékař posléze tuto tento výjev vysvětluje vypravěči. Objevuje se zde něco podobného, jako v romanetu Ukřižovaná. I zde měl vypravěčův přítel halucinace, které se „spouštěly“ většinou ve chvíli, kdy se objevila nějaká záře nebo oheň. Stejně je tomu i u nebohé ženy, u které blouznění propukne díky plynové svítelně v místnosti. Opět je tu zde prostor na jednu z Arbesových úvah, kterou tentokrát vkládá do úst lékaři. Podle něj se lidské jednání děje podle odvěkých zákonů a je závislé na jakosti organismu a na vlivech na něj. Nebudu zde tuto úvahu dále rozebírat. Důležité je, že i tyto zdánlivě záhadné výjevy nám autor opět osvětluje v duchu nejnovějších vědeckých poznatků. Lékař odvede ženu do pokoje a konstatuje, že experiment se nezdařil. Dovolí však páterovi ho příležitostně zopakovat.

Vypravěčův zájem v tomto místě náhle ochabuje. Dostane sice do ruky Buquoyův rukopis, který nemůže rozluštit, proto se pohrouží opět do psaní a dále se páterem ani ženou nezabývá. Uplyne rok a pro vypravěče uprostřed bouře příběhne nějaký muž, že s ním chce mluvit páter. Když dorazí na místo, kněží mu tvrdí, že měl páter mrtvici. Lékař mu však prozradí, že do něj uhodil blesk. Naposledy se zde objevuje motiv páterovy ruky. Vypravěč už nezastihne pátera při smyslech, snaží se tedy alespoň z agonických záchvěvů ruky poznat, co se odehrává v páterově hlavě. Opět se ale nedozvídáme nic. Domnívám se, že tyto pasáže s pozorováním ruky vkládá autor do příběhu, aby zdůraznil potřebu vědeckého bádání, neboť jak je v díle zdůrazněno u Buquoyova spisu, vědecké bádání probíhá na základě pozorování a i toto mohl být způsob, jak se něco dozvědět. Nicméně páter umírá a vypravěč se rozhodne rozluštit Buquoyův spis. Jeho zájem se však opět rychle vytrácí a on se znovu pohrouží do psaní, tentokrát konvenčních knih, které by mu zajistily živobytí. Tato myšlenka má také reálný základ, neboť i sám autor se musel ve svém životě přizpůsobit poptávce, aby uživil sebe i svou rodinu.

Uplyne dalších deset let. Vypravěč se náhodou nalézá u pohřebního průvodu a slyší dva muže, jak se baví o otci a synovi, kteří jdou v zástupu před nimi. Zdůrazňují jejich neobyčejnou podobnost. Vypravěč si přečte jméno na rakvi a zjistí, že je to pohřeb oné ženy, která celý život trpěla pro svou domnělou manželskou nevěru. Je však evidentní, že mladík v průvodu je nepochybně synem muže jdoucího vedle. Tímto konstatováním sice Arbes v podstatě uzavírá životní příběh ženy, ale zároveň tím donutí vypravěče, aby se konečně pokusil rozluštit tajemství záhadného spisu. Ten k němu večer zasedne a nejednou se mu to daří. Ve spise je v podstatě zdůrazněno to, co už se objevovalo ve vyprávění dříve. Buquoy

zde hovoří o zhozném vlivu náboženství na lidskou mysl a tvrdí, že by věda měla tyto bludy rozptýlit. Myslí si, že dokáže vyléčit náboženské šílenství. Vypravěč za jedné bouřlivé noci usne a zjeví se mu přízrak pátera. Ráno se probudí neobvykle osvěžen a spokojen. Hned, jak vyjde na ulici, si ale všimne, že něco není v pořádku. Všichni jsou spokojeni, přívětiví, všem se všechno daří a nemocní se zázračně uzdravují. Jen zeleň i přes vydatné deště usychá. Vyslechne rozhovor dvou studentů, kteří hovoří o nedávném objevu jednoho Čecha, že vzduch obsahuje 32% kyslíku a 68% dusíku...poté se probudí. Tímto vlastně Arbes vylíčí pointu nejen svého díla, ale také Buquoyova rukopisu. Podle něj je zánik lidstva naprosto přirozená věc a vymyslel jednu teorii, jak k tomu může dojít. Souvisí to právě s vyšším množstvím kyslíku v ovzduší. Lidem bude prospívat, rostliny budou hynout, ale člověk, pokud se bude zabývat vědou, přijde na nové způsoby obživy a může žít ještě několik tisíc i miliónů let, než začne sám jako druh vymírat. Bude se tak ale dít pomalu, nevědomky a s pocitem štěstí a spokojenosti. Podle Buquoye by měla církev předkládat Poslední soud lidem a předešlo by se tím zbytečnému šílenství a smrti lidí, kteří neunesou myšlenky na hrůzy posledních dnů lidstva. „Možná, slovní pánové, že se těmto mým prostým slovům jen útrpně pousmějete. Avšak já vím, že milióny vzdělanců a učenců, kteří slouží státu nebo církvi, domnívají sežít a působit dle diktátu nepředpojatého názoru v svět, a zatím při všech svých vzácných vědomostech žijí a působí – dle vyrudlých tradic a šablon... Ba více – já jsem přesvědčen, že největší část hoře, žalů, útrap a bolestí společenských a jiných připravuje lidstvu necitná ukrutnost oněch, kdož osobují sobě a budou sobě i nadále osobovat právo zasáhat do přirozeného rozvoje kultury lidské – s předpojatým názorem v svět...“⁵⁵

Ženská postava v tomto romanetu tedy sice zdánlivě nehraje tak důležitou roli jako v dílech předešlých, ale slouží autorovi jako dokonalý příklad necitelnosti církve i konvencí, které vytváří. Dle mého názoru se jedná o autorovo nejsubjektivnější dílo, ve kterém vyjádřil své názory na život a společnost a zcela nepokrytě a mnohem více než v jiných dílech kritizuje politické uspořádání země. Zároveň je to také jedno z nejpropracovanějších děl po stránce psychologické. Ačkoli se duševními rozbory postav zabývá ve všech svých dílech, nikdy ne s takovým důrazem jako právě ve svém posledním romanetu. Když jsem na začátku tvrdila, že může být toto romaneto pro mnohého čtenáře zklamáním, měla jsem na mysli čtenáře prahnoucího po příběhu. Ten v tomto díle sice je, ale mnohem větší důraz je kladen právě na líčení psychických stavů postav, líčení prostředí a dobové atmosféry. Možná byl autor v tomto romanetu kritičtější i proto, že bylo napsáno na sklonku 19. století, tudíž v době, kdy už měl

⁵⁵ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. Str. 239.

větší nadhled a bohatší životní zkušenosti než v dílech z let sedmdesátých. Paradoxně jako jedno z mála však končí v podstatě dobře, s vizí omezení církevní moci a vítězství vědy. Poslední kapitola se bude věnovat mužským hrdinům, na které se sice tato práce přímo nezaměřuje, ale určitě si také zaslouží pozornost už proto, že jsou to muži, kteří příběhy vypravují.

5 MUŽSKÉ POSTAVY

5.1 VYPRAVĚČ A „PŘÍTEL NEJVĚRNĚJŠÍ“

Ačkoli jsem se postavou vypravěče zabývala už výše, ráda bych v této kapitole doplnila některé souvislosti, které mají co do činění s konkrétními zmiňovanými díly. Jak už jsem říkala, jsou protějšky „čarokrásných“ žen v romanetech většinou dva muži – vypravěč a jeho fiktivní přítel. Objevuje se zde samozřejmě celá řada dalších mužských postav, ale ty obvykle jen dokreslují děj, jehož hlavními aktéry je právě vypravěč a přítel. Bývají to dva samotáři a velcí nadšenci pro nějakou věc. Týká se to především vypravěče, který bývá studentem přírodních věd, případně se věnuje nějakému oboru s tímto souvisejícím (většinou je to ale nadšení pro studium čehokoli), někdy se objevuje i v roli spisovatele. Záliby přítele se potom mění v souvislosti se zaměřením romanet – někdy je to malíř, jindy voják, právník.... Zajímavé je, že tyto hlavní postavy nebývají pojmenované. Nikdy se nedozvíme jméno vypravěče (zřejmě proto, že je jasné, že jde o Arbese) a přítel bývá většinou nazýván jako „nejvěrnější přítel můj“ nebo „můj přítel malíř“ apod. Jen snad v případě Zázračné madony se při vyprávění o přítelově dětství objevuje, že ho maminka nazvala „Jeníčku“, to je ovšem jen ojedinělé. V kontrastu s těmito anonymními postavami stojí postavy ženské, které se naopak většinou honosí jmény poměrně exotického rázu. Tím chtěl Arbes zřejmě ještě zdůraznit jejich výjimečnost a přitažlivost.

Vypravěč většinou vypráví nějaký příběh, který se udál v minulosti, ale často má přesahy až do současnosti. Obvykle jde o příběh jeho přítele, a teprve v současnosti se do příběhu zaplétá i vypravěč. Není to ovšem pravidlem (např. v Akrobatech jde jen o příběh vypravěče, postava přítele se dokonce neobjevuje vůbec, v případě Posledních dnů lidstva se zase v podstatě nejedná o postavu přítele, ale člověka zapáleného pro stejnou věc). V dílech, kde plní ženy funkci „čarokrásné a neodolatelné“ bytosti, se vypravěč i přítel většinou nadchnou pro nějakou věc, která souvisí právě s ženskými hrdinkami (např. v Zázračné madoně se vypravěč jen díky setkání s Ismenou začne zabývat studiem nejrůznějších madon). Vypravěč si toho bývá dobře vědom a v průběhu textu tyto souvislosti několikrát zmiňuje.

Vypravěč s oblibou čtenáře přesouvá v čase a zpětně pak objasňuje, co se událo. Většinou nastává nějaká odmlka, kdy se nestýká se svým přítelem, a když se znovu potkávají, vyprávějí si, jaké změny se s nimi udály. Domnívám se však, že v tomto ohledu je vyprávění až příliš detailní a ztrácí tím na autentičnosti. Mállokterý člověk o sobě dokáže takto hovořit a svědomitě, sebekriticky, systematicky a uvědoměle vyprávět o událostech svého života. S naprosto chladnou hlavou a bez emocí líčí postavy svá duševní rozpoložení v určitých chvílích, což není, jak se domnívám, zcela typickým rysem lidské povahy. Dle mého názoru mají svůj duševní stav rozebraný doslova na „součástky“, což mállokterý člověk objektivně sám na sobě svede a nemyslím si, že by se lidé v 19. století od nás v tomto směru tak výrazně lišili. Vše to však vyplývá z Arbesovy potřeby detailně vylíčit nejen vnější, ale také vnitřní svět romanet. Jako příklad může opět posloužit Ismena ze Zázračné madony, která po opětovném shledání s vypravěčem, líčí své rozpoložení ve chvíli, kdy ji opustil. „Ale ani v těchto okamžicích neklamala jsem se pravou příčinou našeho rozchodu. Vědělať jsem zcela dobře, že udeřils mne v tvář jen v prudkém návalu rozvášnění, a příčinu dalšího tvého chování neshledala jsem v závěrečném vypravování o životě a otci svém, nýbrž v tvých povšechných názorech o kráse...A jedině z této příčiny mohla jsem ti vše prominouti, a byla bych ti prominula i více ještě, poněvadž jsem byla přesvědčena, že za takovýchto okolností jen trpělivost, oddanost a mírnost mohou aspoň poněkud zmírniti rozpoutané vášně...Vše to připamatovala jsem si u mrtvolky svého dítěte...Leč odpusť, že jsem odbočila od hlavní věci! Chtěla jsem připomenouti, jak lhostejným byl mi svět i život; ale těkavá mysl má svedla mne i tentokráte zas k mlhavým, mělkým reflexím...“⁵⁶

Autor vkládá svým postavám do úst svůj životní názor a ty ho pak reprodukují čtenáři. Skrze hlavní postavy se dozvídáme o duševním rozpoložení ostatních postav, o jejich problémech a radostech. Nikdy však nevíme, jak například vypadá vypravěč, mállokdy se dozvíme něco o příteli. Většinou jen věk a zájmy. Arbes to tak dělá proto, že pro něj není důležité, jak vypravěč vypadá, ale co si myslí, čím se zabývá a co může nabídnout světu i čtenáři. Sám sebe by nikdy nevyličil jako bohatého, neboť právě bohatství a rozmarnost je podle Arbese zhoubou lidstva a dává to očividně najevo. Většině postav, které žijí v přepychu, peníze stejně štěstí nepřinesou. Snad v jediném případě zřejmě autor závidí někomu majetek, a to v posledním romanetu, kdy se hrabě Buquoy může bezvýhradně zabývat milovanou vědou jen díky tomu, že je dostatečně bohatý. Tento případ je však ojedinělý. Autorský vypravěč je tedy postavou, bez které by žádné romaneto nemohlo vzniknout, a ačkoli na jeho

⁵⁶ ARBES, Jakub. *Zázračná madona. In Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 234.

popis není vynaložen takový prostor, jako na postavy jiné, je to muž, který nás provází všemi příběhy, osvětluje a vysvětluje nejasné a nechává čtenáře nahlédnout do duší postav.

5.2 MUŽSKÉ POSTAVY VEDLEJŠÍ

Kromě hlavních postav se objevují samozřejmě i mužské postavy vedlejší, které jsou zde však také velmi detailně popisovány, ačkoli často splňují pouze epizodní roli. Takovou postavou je např. i výše zmiňovaný správce botanické zahrady v romanetu *Zázračná madona*, kterého vypravěč při prvním setkání popisuje jako dobromyslného starého pána, který nabídne chudému chlapci, aby se najedl u jednoho stolu s jeho rodinou. Poté se ale už správce objevuje jen v narážkách a významněji se nepodílí na formování děje. Jiné je to např. se strýcem Robertem v romanetu *Sivooký démon*. I Robert je při prvním setkání s vypravěčem velmi detailně popsán: „V poněkud drsném, do hněda osmahlém obličejí, jenž byl z větší části dlouhým, hustým, ale jako sníh bílým vousem zarostlý, jevila se právě bádavá napjatost, čímž ušlechtilé tahy pozbývaly poněkud původní své klidnosti. Spatřil jsem tvář rázovitou a neobyčejně zajímavou. Jevilo se v ní sice při pohledu na mne milé jakési překvapení; ale husté prošedivělé obočí nad jiskrnými očima poněkud se stáhlo, jako by byl duší starcovou znenadání hněv zavířil.“⁵⁷ Rozdíl je však v tom, že strýc Robert, narozdíl od správce, se vyskytuje v ději i nadále a plní zde i určitou významnější funkci. V roli vedlejší postavy vystupuje mnohdy také nějaký osvícený člověk, nejlépe vědec, který vysvětlí buď na konci nebo už v průběhu dění některé záhady v duchu Arbesovy oblíbené vědy a logiky.

Arbes v podstatě žádnou postavu neošidí o alespoň minimální popis. Vždy mu záleží na tom, aby si čtenář mohl udělat nějakou představu o zmiňovaném člověku. Vedlejšími postavami bývají často manželé zmiňovaných hrdinek, kteří kupodivu vypadají, že si uvědomují, jaký skvost doma mají a podle toho se k nim také chovají. Postava manžela – surovce u Arbese v podstatě neexistuje (výjimku zde tvoří snad jen manžel – vypravěč, který se ke své ženě nezachová příliš dobře). Někdy je až překvapující, jak např. manžel ženy z romaneta *Poslední dnové lidstva* přijme zprávu, že se jeho žena odmítá o dítě starat a dokonce posléze stráví v klidu i zprávu o manželčiny důvodech k tomuto rozhodnutí. Všichni muži v 19. století samozřejmě nebyli sobečtí a sebestřední, ale zdá se mi, že Arbes v tomto případě píše spíše o tom, jak by si přál, aby se muži k takovýmto ženám chovali, než že by odrážel reálnou situaci. Zajímavé také je, že stejně jako jsou reálná místa dění, má i celá řada vedlejších postav základ v reálném světě, čímž se významně zvyšuje autentičnost

⁵⁷ ARBES, Jakub. *Sivooký démon*. In *Osudy žen*. Praha, 1988. Str. 44

vyprávěných událostí. Ačkoli se to tedy nezdá, mají vedlejší postavy v ději mnohdy velmi významné místo a nebýt jich, nemohl by Arbes zdaleka předvést takovou přehlídku lidských osudů, charakterů, vlastností a psychických pochodů.

6 ZÁVĚR

Jakub Arbes je autor kladoucí důraz na logiku a libující si v odhalování záhad všech druhů. K důslednému pochopení jeho děl je potřeba znát i souvislosti z reálného světa 19. století, od kterých se velmi často odráží a v díle je zdůrazňuje. Tato práce tedy měla za cíl podat nejen pokud možno ucelený přehled o vzhledu, chování a funkci ženských hrdinek v romanetech, ale také o jejich významu v reálném prostředí a nastínit chování a funkce postav mužských, bez nichž by žádné romaneto nemohlo existovat.

V první části práce jsem se zaměřila na romaneto, jakožto specifický žánr. Pokusila jsem se postihnout jeho genezi a souvislosti s reálným životem Jakuba Arbese, neboť ten se v jeho dílech velmi výrazně odráží. Popisovala jsem základní kompoziční postupy a výrazové prostředky, které autor využívá. V této části jsem se také zabývala funkcí prostředí, neboť to je pro romaneta velmi typické, a vypravěče, který je jedním z nejdůležitějších hybatelů děje. V následující kapitole jsem přiblížila svět žen v reálném prostředí 19. století, neboť pochopení souvislostí je u Arbese velmi důležité pro pochopení celého děje. Arbes totiž při vytváření svých ženských hrdinek vycházel samozřejmě z dobových představ o nich. Zaměřila jsem se tedy nejen na roli žen po boku mužů, ale také na jejich samostatnou existenci, vzdělání, mateřství... zkrátka na vše, co nějak souvisí s jejich vlastním tělem, myšlením a potřebami.

Protože jsem vybrala pro svou práci pět romanet, která jsem shledala jako nejvhodnější, zmínila jsem se postupně o pěti ženských postavách, o jejich funkci, zázemí a především mužském pohledu na ně, neboť na tom si dával autor velmi záležet. Ženy ho okouzlovaly, popisoval je jako magická a smyslná stvoření, ale zároveň pro něj byly ztělesněním nevinnosti. Při popisování těchto žen jsem se snažila klást důraz také na jejich psychickou stránku, která je sice líčena z pohledu mužského vypravěče, ale takového, kterého tyto ženy uchvacovaly. V souvislosti s ženskými hrdinkami jsem se zabývala dalšími výrazovými prostředky, díky nimž mohlo dané dílo spatřit světlo světa. Poměrně velký důraz je kladen i na vylíčení děje jednotlivých romanet. Bez toho by nebylo dle mého názoru možno popsat ani ženské ani mužské postavy, neboť bez příběhu nemohou existovat a jsou v něm pevně ukotveny. Ze stejného důvodu se věnuji i prostředí, neboť na něm si Arbes velmi zakládal, a bez vylíčení typické pochmurné atmosféry pražských zákoutí by nebylo možno vylíčit ani náladu postav, natož jejich funkce v příběhu. Protože jsem se v průběhu práce snažila klást důraz především na ženské hrdinky, věnovala jsem poslední kapitolu detailnějšímu rozboru mužských postav hlavních i vedlejších, s přihlédnutím ke zmíněným romanetům. Vždy se v díle vyskytuje postava vypravěče, ale postava přítele je někdy trochu pozměněna a stane se, že chybí úplně.

Naproti tomu postavy vedlejší se sice vyskytují ve všech dílech, ale kolísá jejich důležitost. Zatímco jsou díla, kde jedna z původně vedlejších postav v podstatě přebrala funkci druhého vypravěče, v jiných dílech mají vedlejší postavy skutečně jen epizodní roli.

V úvodu práce jsem říkala, že jsem vybrala pět hrdinek, které v podstatě reprezentují i ostatní ženské postavy. Bylo by ale nespravedlivé považovat všechny tyto hrdinky i romaneta obecně za téměř totožná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Je pravda, že mají výrazové prostředky, opakující se v podstatě pokaždé, ale při bližším prozkoumání je zřejmé, že vlastně jen jeden prvek se dá zobecnit na všechna romaneta – postava vypravěče. Vše ostatní je sice podobné, ale zároveň velmi odlišné. Zmiňované ženy, ačkoli se zdají všechny téměř stejné, jsou jedinečná individua, která stojí za to prozkoumat blíže a nahlédnout pod roušku jejich tajemství tak, jak nám to umožňuje Arbes. Domnívám se, že Arbes je autor, který má co nabídnout i dnešní době, neboť pokud se nad jeho díly zamyslíme, zjistíme, že jsou mnohdy velmi nadčasová. Zkoumání ženských postav je jen nepatrnou částí toho, co ještě můžeme u Arbese nalézt a co by si zasloužilo detailnější pozornost.

7 POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

- 1) ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789 – 1918*. Brno, 2005. ISBN 80-7325-060-8.
- 2) ARBES, Jakub. *Osudy žen*. Praha, 1988. ISBN není uvedeno
- 3) ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. Praha, 1985. ISBN není uvedeno
- 4) *Buquoyové . Významný šlechtický rod na Novohradsku*. [online]. [cit. 2008-06-17]. URL: <<http://www.novohradky.info/buquoyove.html>>
- 5) *Dějiny české literatury: literatura druhé poloviny devatenáctého století. Díl 3*. Praha, 1961. ISBN není uvedeno
- 6) HRABÁK, J., JERÁBEK, D. *Průvodce po dějinách české literatury*. 3. vydání. Praha, 1984. ISBN není uvedeno
- 7) JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí*. Praha, 1985. ISBN není uvedeno
- 8) LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. ISBN 80-7106-308-8.
- 9) LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- 10) LENDEROVÁ, M.; JIRÁNEK, T.; BENECKÝ, Z. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. II. díl: dějiny mentalit*. Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.
- 11) LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta. Praha, 1999. ISBN 80-204-0737-5.
- 12) MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- 13) MORAVEC, Josef. *Jakub Arbes*. Praha, 1966. ISBN není uvedeno
- 14) NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha, 1999. ISBN 902622-2-8.
- 15) SVOBODNÝ, P.; HLAVÁČKOVÁ, L. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha, 1999. ISBN 80-7106-315-0.
- 16) ŠALDA, F. X. *Šaldův zápisník VII*. Praha, 1934-1935. ISBN není uvedeno

8 RESUMÉ

Jakub Arbes is an author focusing on logic and likes revealing mysteries of all sorts of kind. To understand his work well one should also know the background of the real world of the 19th century, which Arbes often builds upon and often emphasizes. This work should not only present a complex view of the part women heroes play in Arbes's romanetos, but also their role in the real world as well as the part of men characters without which romaneto could not have existed.

In the first chapter I focused on a romaneto as a genre. I tried to describe it's genesis with relation to authors life and present the basic composition elements and methods Arbes uses. I also went into the role of the setting, very typical for romanetos, and the role of the narrator, which is very important for developing the plot. In the next chapter I outlined the "women world" of the 19th century. With Arbes, understanding the background is really important for understanding the plot, because when bringing his heroes to life, author built upon the historical conception of women and their role. I focused not only on their role alongside men, but on their sole existence, education, maternity, simply anything that relates to a woman.

I chose five romanteos that I saw most fitting for my work and so I presented five different women characters, their role, background and mainly the way how men view them, because that is what author emphasized the most. When discibing these women I tried to focus on their psychical side, which is presented from the narrator's (fascinated by these women) point of view. In relation to the women heroes I went into another aspects that made it possible for each romaneto to see the light of day. A lot of stress is layed on describing the plot because it is esential for picturing both men and women characters. For the same reason a good picture of the background which author emphasized and the typical atmosphere is essential for picturing the mood of the characters and their role in the sotry. Because of the fact that in the desciption of the aforementioned romanetos I paid interest to mainly womech characters I dedicated the last chapter to more detailed presentation of men characters, leading or supporting.

It would be unfair to think of all romanetos as of almost identical. It is true that some attributes repeat itself through most of the romanetos, but only one is identical to all of them - the narrator. Anything else may appear alike on one side, but very different on the other. Even the women, seemingly very similar are very unique and it is worth it to look past the curtain of their personal secrets the way Arbes presents it. In my opiniopn Arbes is an author who has

a lot to offer even now because his work is often very dateless and women characters are just a minor part of what is worth to closely examine.